

Finnugor Világ

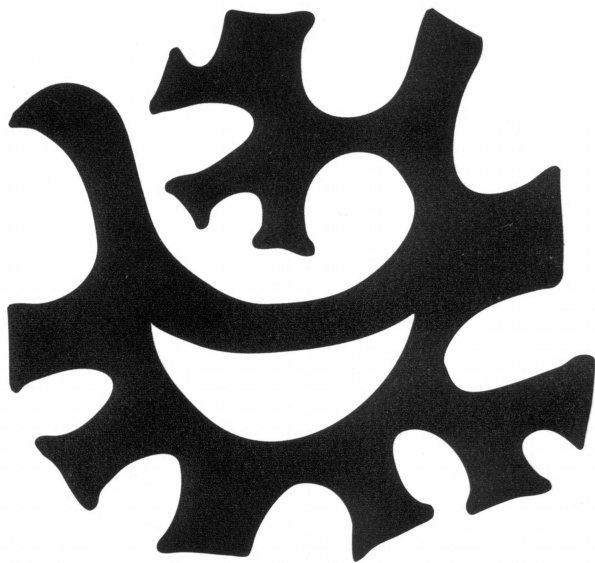

A Reguly Társaság Értesítője

XX. évfolyam, 4. szám

2015. december

Kedves Olvasóink!

Mostani számunkban beszámolunk az őszi során lezajlott fontosabb finnugor vonatkozású eseményekről. Ezen kívül két öröndetes személyi hírt is szeretnénk itt közzétenni. Dyekiss Virág november 6-án sikeresen megvédte „*Vándorol a hang*”. A *nganaszan hagyományos világnézet a folklórszövegek tükrében* című doktori értekezését. Úgy gondoljuk, hogy ennek a nem eléggé ismert kis szamojéd népnek a hitvilága olvasóink érdeklődésére is számot tarthat, ezért az értekezés részletesebb ismertetésére később visszatérünk.

A másik hír Finnországból érkezett. A Helsinki Egyetemen november 13-án védte meg a nálunk is jól ismert Irene Wichmann: *Unkarin kirjallisuus 1800-luvun Suomessa Petöfin ja Jókain teosten valossa. Ikkuna suomentamisen varhaisvaiheisiin* (Magyar irodalom az 1800-as években Finnországban Petőfi és Jókai műveinek tükrében. Kitekintés a finnre fordítás korai szakaszára) c. doktori értekezését. A magyarul is jól beszélő és negyedrészt magyar származású Irene Wichmann a magyar–finn kulturális kapcsolatok szakértője, s Yrjö Wichmann kiváló finnugor nyelvész unokája. Az ő művének ismertetésére is szeretnénk visszatérni, ha sikerül róla információkat szereznünk.

November közepén érkezett Ruttkay-Miklán Eszter meghívója a január elején esedékes 28. Finnugor Szemináriumra, amelyet ezúttal és első ízben az általa vezetett zirci Reguly Antal Múzeum és Népművészeti Alkotóház szervez. Idézet a körlevélből: „A finnugrisztikával foglalkozó szakmai körökben is egyre gyakrabban felmerülő téma, hogy milyen módszerekkel, milyen keretek között lehet a finnugor kutatások eredményeit érthetően, izgalmasan, közben természetesen hitelesen átadni a szakmai kereteken kívül. Finnugor szeminárium keretein belül boncolgattuk már a közoktatásban megjelenő ismereteket, és állandó téma a dilettáns nyelvhasználatához való viszonyunk. Az idei szeminárium első napján – a helyszínből adódóan – a múzeumi keretek közötti ismeretátadás lehetőségeit vennénk számba. Hol, milyen formában találkozhat az érdeklődő közönség a magyar múzeumi hálózatban a finnugor tematikával? Milyen megjelenési kereteket jelent ez a kutatás számára? Meghívott előadóink a finnugor gyűjteménnyel rendelkező, illetve a nyelvtörténet és a finnugrisztika témáját folyamatosan bemutató muzeális intézmények munkáját mutatják be, a jelen állapottól a tervek ismertetéséig. Reményeink szerint a Néprajzi Múzeum, a Göcseji Múzeum, a Magyar Nyelv Múzeuma és a Reguly Antal Múzeum és Népművészeti Alkotóház munkájába tekintünk be. A második napon egy Magyarországon eddig nem ismert műfajt mutatunk be, hiszen éppen a szeminárium hétvégéjén veszi át Veszprém és Iszkaszentgyörgy a Finnugor Kulturális Főváros stafétáját Észtor-számban. A két város képviselője első kézből ad információt a finnugor szakmának a várható programokról.”

Nagy érdeklődéssel várjuk a januári szakmai találkozót.

Csúcs Sándor

Emlékezés Göncz Árpád köztársasági elnökre, a finnugor népek igaz barátjára¹

(1922–2015)

2014. október 6-án, életének 94. évében elhunyt Göncz Árpád író, műfordító, politikus, aki 1990–2000 között két cikluson keresztül a rendszerváltozás utáni Magyarország köztársasági elnöke volt. Halála alkalmából számos visszaemlékezés jelent meg életéről, munkásságáról, politikai tevékenységéről, sokan idézték fel emberi alakját. Egy dologról azonban senki sem tett említést: ez Göncz Árpádnak a finnugor népek iránti nagy és őszinte szeretete, folyamatos érdeklődése, a finnugor kapcsolatok támogatása. Ez alapvetően nem a nyilvánosság előtt zajlott, nem számolt be róla a sajtó, és a finnugor rokon népekkel szimpatizálók közül sem sokak előtt volt ismeretes, de láthatatlanul ott állt a finnugor ügyek mögött, és a háttérből sokszor és sokat segített. Jól tudjuk, hogy egy telefonhívás vagy egy kapcsolat összehozása gyakran többet ér bármilyen kinyilatkoztatásnál, vezércikknél. Elnök úr számára a finnugor ügyek soha nem jelentettek protokolláris feladatot, hanem élete és munkája szerves részét képezték. Örült, ha segíthetett, de soha nem beszélt róla.

Nem tudom, korábban mennyire figyelt a többségében Oroszországban élő, nem nagy lélekszámú finnugor népekre, de érdeklődése 1993-tól határozott irányt vett. Mindez az 1993. június 20. – július 4. közötti hivatalos látogatásával kezdődött, amikor népes küldöttség élén hivatalos látogatást tett az Oroszországi Föderációban, az annak jogalanyait képező Komi, Udmurt, Mari és Mordvin Köztársaságban és a Hanti-Manysi Autonóm Körzetben. A meghívást a Magyar Köztársaság Moszkvai Nagykövetsége kezdeményezte egy politikailag szerencsés időszakban, a meghívólevelet a Komi Köztársaság elnöke, Jurij Szpiridonov küldte. A látogatás történelmi jelentőségű volt, mert eddig nemhogy köztársasági elnök nem látogatta meg finnugor rokonainkat, de egy nagyköveti vizitet leszámítva még egy vezető beosztású kormánytisztviselő sem. 1993-ban már kibontakozóban volt az oroszországi finnugor népek egymás közötti, illetve az önálló államisággal rendelkező finnugor népekkel - a magyarokkal, a finnekkel és az észtekkel - való együttműködése. Tudni kell, hogy 1988-ig a volt Szovjetunióban az egyes népek külkapcsolataikat csak Moszkván keresztül, annak jóváhagyásával intézhették. Az valósulhatott meg, amit a központi hatalom jóváhagyott. Az egyes rokonnépek közötti együttműködést nem támogatták. (Szerencsés véletlennek és kivételnek tartjuk a Vas megye és Szombathely, illetve a valamikori Mari Autonóm Szovjet Szocialista Köztársaság és Joska-Ola közötti testvérmegyei, testvérvárosi kapcsolatokat.) A tilalom feloldása után más minőségű kapcsolatépítés vált lehetővé.

Az elnöki látogatásra azért is jó időben került sor, mert a kedvező belpolitikai változásoknak köszönhetően a 80-as évek legvégén, a 90-es évek elején megindult az oroszországi nemzetiségek, köztük a finnugor népek öntudatra ébredése, elkezdődött nemzeti megújulásuk, keresték identitásukat. Sorra alakultak meg a nemzeti

¹ Mayer Rita a cikk szerzője 1991. és 2000. között a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ igazgatója, egyben a moszkvai magyar nagykövetség kulturális tanácsosa volt. A szerk.

újjaszületési mozgalmak, aktivistáik az anyanyelvüket jól beszélő, a hagyományokat őrző és őrizni akaró, főleg értelmiségi fiatalok voltak a kulturális minisztertől kezdve a szövő-fonó vagy éppen éneklő falusi nénikig. A legnagyobb lélekszámú, ráadásul önálló államisággal rendelkező finnugor nép köztársasági elnökének látogatása hihetetlen dolog volt számukra. A nemzeti megújulási mozgalom törekvéseinek helyessége, fontossága kapott ezáltal megerősítést és további impulzust. A korábban lebecsült népek fokozatosan öntudatra ébredtek, kulturális örökségükre, anyanyelvükre büszkéek lettek azok is, akik ennek korábban többféle ok miatt nem tulajdonítottak különös jelentőséget.

A magyar küldöttség megérkezésétől számított pár nap után az elnöki kocsisort már a főutak mentén álló helyi lakosok spontán integetése kísérte, és boldog volt az, aki valamelyik rendezvényen Elnök úr közelébe kerülhetett. A hivatalos orosz biztonsági szolgálat embereinek állandó aggodalmaskodására Elnök úr mosolyogva jegyezte meg, elképzelhetetlennek tartja, hogy egy finnugor nép képviselőjét egy másik finnugor nép tagjai közül bárki egy ujjal is bántsa, ezért nem szükséges a szoros védelem és kíséret. Neki lett igaza.

A köztársasági elnök vezette küldöttségben állami vezetők, üzletemberek is helyet kaptak, ami elősegítette a gazdasági kapcsolatok felvételét, a kulturális és oktatási együttműködés lehetőségeinek kidolgozását. Göncz elnök urat mindenhol régen látott, kedves rokonként fogadták. A tárgyalásokon kívül sor került az egyes köztársaságokkal való rövid ismerkedésre is: múzeumok, egyetemek, kulturális és oktatási intézmények meglátogatására a köztársasági fővárosokban és vidéken, sőt egy hagyományos életmódot folytató hatgyermekes hanti család, Geraszimovék felkeresésére a tajgában nyári szálláshelyükön. Elnök úr őszinte érdeklődésével, figyelő tekintetével, mosolyával, közvetlenségével mindenütt megnyerte az emberek szimpátiáját. Igazában akkor volt elemében, amikor a „kisemberek”-kel találkozhatott. Az udmurtiai Bagras Bigra faluban több órát töltött a háziakkal ebédelve, beszélgetve, mintha igazi családjában lett volna, anyagi helyzetükről, a természetlagokról, a nemzetiségi óvodáiskolák látogatottságáról beszélgetett velük, tréfálkozott az idős Kati névvel, megbarátkozott a család kiskutyájával. Szaranszkban csodálatot váltottak ki belőle Sztjepan Erza szobrászművész alkotásai. A mordvinoknál az egyetemen sor került előadással egybekötött beszélgetésre, ahol a jelenlévőket nemcsak az előadó őszintesége, a kérdésekre adott, köntörfalazás nélküli válaszai, hanem Elnök úr közvetlen stílusa, humora, emberi hangneme is elragadtatta. Saját vezetőiktől – különösen a szovjet rendszerben – nem ehhez voltak szokva. Nagy benyomást tett Elnök úrra a hagyományos, halászó-vadászó életmódot folytató hanti családnál tett látogatás, ahol minden úgy zajlott, mint bármelyik hétköznapon azzal a kivetellel, hogy a tiszteletére – hagyományos szertartás szerint – rénszarvast vágtak. Elnök urat meghatotta gesztusuk, amikor a család pár ember kíséretében elvitte őt őseik temetkezési helyére. Látva nagyon szerény életkörülményeiket, csak nagy nehezen szedte ki a válláig érő családfejből, hogy mire lenne a legnagyobb szükségük. Talán valami motoros fűrészre – mondta az végül, ha jól emlékszem. Elnök úr a magyar nagykövetség közreműködésével, de a saját pénzéből vásárolta meg nekik.

Hanti-Manszijszkban a Torum maa-n, az Istenek hegyén részt vett egy medveszer-tartáson. Korábban beszéltem neki Schmidt Éváról, arról az áldozatos és nagyon nagy jelentőségű munkáról, amelyet akkor már harmadik éve folytatott Belojarszkijban és amikor lehetőség adódott rá, összeismerttettem őket. A medveünepség alatt Éva végig

ott ült Elnök úr mellett, és magyarázta a látottakat. A továbbiakban a Belojarszkiji Északi-Osztják Folklor Archívum Göncz Árpád elnök úr személyes támogatásával működött. Ha tartós külszolgálatunk idején évente egy-két alkalommal – persze más-más időpontban – hivatalosan hazajöttünk, a legkedvesebben fogadott bennünket, Évát és engem parlamenti dolgozósobájában. El is várta ezeket a látogatásokat. Mindkettőnket szeretett (természetesen mi is őt), és nagyon érdekelték az első kézből kapott információk. Engem szinte kizárólag a finnugorokról kérdezett. Részletesen be kellett számolnom az ottani, a nemzetiségieket érintő kérdésekről, a velük kapcsolatos törvényalkotásról, eredményeiről, az évről évre bővülő közvetlen kapcsolatokról stb. Időben kissé előre ugorva, Elnök úrnak nagy szerepe volt Schmidt Éva tudományos hagyatékának hazahozatalában. Ennek érdekében dr. Paládi-Kovács Attila igazgató úrral, az MTA Néprajzi Kutatóintézete akkori igazgatójával és velem konzultálva levelet irt a Hanti-Manysi Autonóm Körszet kormányzójának, A. Filipenkónak, akivel még 1993-ban folytatott tárgyalásokat. A levél elérte célját. Elnök úr jelen volt és felszólalt azon az emlékestén is, amelyet a finnugristák és más tisztelői Schmidt Évának szenteltek.

Azt hiszem, életre szóló élményeket, ismereteket, tanulságokat szerzett magának Elnök úr a kéthetes vizit során, amelyet kiegészített a Baskír Körsztársaság és Tatársztán meglátogatása is. Ettől kezdve – a moszkvai magyar nagykövetségtől kapott hivatalos jelentésekből is tájékozódva – minden érdekelte, ami a finnugor népekkel kapcsolatos volt. Megszerette finnugor rokonainkat, és ők erre hasonló szeretettel és tisztelettel válaszoltak. Egyik kedves meglepetésük az volt, hogy a Sziktivkari Drámai Színházban a jelenlétében bemutatták „Kő a kövön” című drámáját, aminek nagyon örült. A színház a művet később többször is előadta.

Az Iparművészeti Múzeumban 2000. szeptember 22-én nyílt meg „Az elnök ajándékai” című nagy kiállítás, amelyen azokat az értékes tárgyakat mutatták be, amelyeket Elnök úr kapott ajándékba tízéves működése során szerte a világban, illetve Magyarországra érkező magas rangú vendégektől, és amelyeket önzetlenül országos hatáskörű múzeumoknak ajándékozott. A finnugoroktól és a tőlem kapott finnugor ajándékok nem voltak közöttük, ezeket otthoni dolgozósobájában őrizte.

Nem állíjuk, hogy Göncz Árpád után a magyar körsztársasági elnökök nem jártak a finnugor népeknél. Méltón képviselték hazánkat a Finnugor Népek soros Világkongresszusain. De a látogatás végeztével – tudomásunk szerint – a továbbiakban nem szenteltek különösebb figyelmet a finnugor ügyeknek. Göncz Árpád elnök úr esetében más volt a helyzet.

Az oroszországi nagy finnugor látogatása után részt vett és felszólalt a Finnugor Népek Íróinak III. Találkozásán Egerben, amelyre 1993. augusztus 23–27. között került sor. Utána nem távozott sietősen, hanem kötetlen beszélgetést folytatott az írókkal, köztük Juvan Sesztalovval is, akinek olvasta a műveit.

Egyik magyarországi látogatásom során talán 1996-ban vagy 1997-ben üzent értem, hogy keressem fel. Azt kérte, tegyek javaslatot, miképpen lehetne hatékony segítséget nyújtani az oroszországi finnugor népeknek. Több elképzelésem közül a legfontosabb az volt, hogy Magyarország – az anyagiak függvényében – évente fogadjon néhány fiatalat az oroszországi finnugor régiókból teljes képzésre a hazai egyetemeken, akik tanulmányaik megkezdése előtt egyéves nyelvi képzésen vennének részt Budapesten. Finnugor szakra csak keveset fogadjunk, inkább leendő közsztársztásokat, nemzetközi jogásztokat, környezetvédőket stb. A jó tanulmányi eredménnyel kívül

feltételként javasoltam az anyanyelv ismeretét. Ezzel biztosítható volt, hogy ne a köztársaságok orosz származású vezetői gyerekeinek ítéljék oda az ösztöndíjakat. Az oktatási tárcához elnöki javaslatként elküldött terv támogatásra talált. Az első diákcsoport az 1998/1999. tanévben érkezett hazánkba tíz fővel, majd a továbbiakban változó létszámban. Sajnos a programban résztvevőkről, a folytatásról nem állnak rendelkezésünkre megbízható adatok. Jelenleg ez a képzési forma már nem működik. – A finnugor köztársaságok egyetemein ezt a lehetőséget Göncz-ösztöndíjként emlegették a diákok és a tanárok.

1995-ben Budapesten megjelent Winter Erzsébet fotóművész „Szibériai rokonaink” című albuma a hantikról és a manysikról Agroféna Szopocsina hanti költőnő verseivel. A kötethez Göncz elnök úr írt ajánló sorokat, és ő is mutatta be. A millicentenáriumi alkalmából a Néprajzi Múzeumban a finnugor népek művészetét reprezentáló kiállítást rendeztek, amelyet 1996 márciusában Göncz Árpád nyitott meg. A szikativkari után a Finnugor Népek II. Világkongresszusát Budapesten tartották 1996. augusztus 16–21. között. Ennek fővédnöke a köztársasági elnök úr volt, ő mondta a megnyitó beszédet, és több alkalommal találkozott hivatalos és kötetlen formában a küldöttekkel.

Elnök úr segített abban is, hogy a moszkvai Magyar Kulturális, Tudományos és Tájékoztatási Központ közreműködésével a zalaegerszegi Göcseji Falumúzeum akkori igazgatója, dr. Vándor László felvehesse a kapcsolatot oroszországi finnugor partnerintézményekkel, és a skanzenben a finn után megnyílhatson a Finnugor Néprajzi Park mari és hanti része 2000-ben.

Ha finnugor ügyekben az érintettek a nagykövettől, az egyetemi tanároktól kezdve a könyvkiadókig, muzeológusokig hozzá fordultak, minden alkalommal segített. Nyugdíjba vonulása után is megmaradt a finnugorok iránti érdeklődése, szeretete, magam is többször beszámoltam neki az újabb fejleményekről, de a továbbiakban inkább a háttérben maradt.

Az oroszországi finnugor népek képviselői közül azok, akik találkoztak vele, hallották, látták, megőrzik emlékezetükben. Látogatása történelmi jelentőségű marad. Itthon – sokak mellett – a finnugor népekkel hivatásszerűen foglalkozók vagy csak a velük szimpatizálók is emlékezni fognak rá.

Nyugodjék békében, kedves Elnök úr!

Mayer Rita

A sehonnan se származó – azaz a számi, aki délen nőtt fel²

A finnek többsége számára február hatodika éppen úgy telik, mint hetedike vagy nyolcadika, ötödikén viszont puncsos sütit majszolhatnak. A mintegy 10 000 finnországi száminak február 6. nemzeti ünnep.

A zenepalota kistermében párszázan gyűltünk össze, hogy ünnepeljünk. A színpadon egy napszemüveges, kopaszra borotvált fiatalember rappel – piros-fehér számi viseletben, hiszen az alkalom így kívánja. Körülöttem mindenütt hasonló színpompa: pirosak, kékek, feketék és sárgák, ékszeres és övek. Azt persze tudtam, hogy ünnepségre érkezem, de arról nemigen volt fogalmam, hogy mire számítsak. Az öltöny talán túlzás lett volna, a farmeringemben mégis kissé alulöltözöttnek érzem magam. Sokan együtt énekelnek a rapperrel. Én is szeretnék, de nem tudok. Csupán a finn nyelvű összekötő szövegeknél kapom el újra a fonalat. A rap északi számi. Abból egy kukkot sem értek, bár érzem, hogy kellene.

Néhány héttel később fontos levelet kapok. Délen talán sokakat hidegen hagyna egy efféle küldemény, de északon másképp van. Ott a levél tartalma miatt készek vagyunk a legkomolyabb jogi lépésekre is. A levél szerint felvettek a Számi Parlament választási jegyzékébe, 5800 társammal együtt. Egyszerűbben fogalmazva: számi vagyok.

Mostanság sokan erre vágynak. A tél folyamán több mint 800 fő kérvényezte a nyilvántartásba vételét, az elutasítottak száma azonban meghaladja a 300 főt. Az elutasítottak kétharmada nyújtott be fellebbezést a Számi Parlamenthez, melynek döntései miatt 182 panasz érkezett a Legfelsőbb Bírósághoz. Ez nem is lenne meglepő, hiszen arról, hogy ki tekinthető száminak és ki nem, már évtizedek óta folyik a vita Lappföldön.

A számiság meghatározása aszerint változik, kitől kérjük a definíciót. A kiindulópont az, hogy a számik egy őshonos nép tagjai, azaz az ENSZ szerint olyan ősök utódai, akik egy adott területen éltek már annak meghódítása előtt vagy a mai államhatárok kijelölését megelőzően. Fontos kritérium továbbá, hogy a közösség megőrizze nyelvi és kulturális sajátosságait, az őt körülvevő idegen környezetben is. Esetünkben ez a bizonyos terület Lappföld legészakibb vidéke, a többségi kultúra pedig a finn.

Finnországban a számiságról vajmi keveset tudnak az emberek. Az iskolákban többnyire beérik annyival, hogy a számik Lappföldön élnek, ilyen és ilyen a viseletük, s ennyi.

Nem csoda hát, ha még manapság is születnek a számikról olyasféle olcsó karikatúrák, mint amelyeneket annak idején Pirkka-Pekka Petelius készített. Példaként legyen elég említeni a rapper Uniikki *Nunnuka-lai-laa* című videoklipjét vagy az új *Visit Finland* reklámfilmét, amely az egzotikus Lappföldet úgy gondolta eladhatóvá tenni, hogy a számikat mocskos erdei vadakként ábrázolja. Amikor pedig szót emeltek a film ellen, a válasz kimerült ennyiben: „Bocsánat, nem úgy gondoltuk.”

Nem árt tehát átismételni az alapokat. A számik lélekszáma összesen kb. 100 000 fő, akiknek a fele Norvégiában él. Finnország számik lakta vidékei Utsjoki, Inari,

² Niko Vartiainen írása nyomán. A cikk a számi parlamenti választások lezárulta előtt, finn nyelven jelent meg az *Ylioppilaslehti* 2015. októberi számában.

Enontekiö és Sodankylä északi része. Ezeken a területeken három számi nyelvváltozatot beszélnek: az északi, az inari és a kolтта számit. Ezek olyannyira különböznek egymástól, hogy beszélőik nem értik meg egymást maradéktalanul. A legtöbben az északi számit beszélik, a kolтта csak Finnország és Oroszország területén használatos, az inari számi pedig kizárólag Finnországban. A legkevesebb képviselője a kolttáknak van. Én magam közéjük tartozom. Összesen mintegy 700-an vagyunk, és kevesebb mint 50%-unk beszéli a koltta számi nyelvet. A 40 évesnél fiatalabb koltta számi beszélők számát mindössze 50-re becsülik.

Ilyen kis közösségben szinte mindenki ismer mindenkit. Gyökereim felderítéséhez elegendő adatnak bizonyult édesanyám lánykori neve és néhány további kérdés a bácsikáimról, a számi közössége ugyanis mindmáig a családhoz tartozás alapján azonosítja tagjait. Mindkét nagyapám Petsamo területéről, evakuáltként került a mai országhatárokra belülre a II. világháború után, Inari más-más részére. Az evakuáltak érkezésekor a finn állam törvényben biztosított a koltták számára saját területet, amely azonban összezsúszott a másik félreállított kisebbség, az inari számiak lakóközösségeivel. A földért, a vadászati és halászati jogokért vívott harc megkeserítette és feszültté tette a két csoport viszonyát, amit édesanyám családja éppúgy érzékelt a háború utáni időkben, mint a későbbi generációt képviselő Sanila-Aikio is gyermekkorában.

A most 32 esztendőös Tiina Sanila-Aikio a Számi Parlament elnöke, az első nő ebben a tisztségben. Márciusban választották meg, amikor az elnöki tiszte addig belöltő Klemetti Näkkäläjarvi lemondott posztjáról. Tisztújításra október elején kerül sor, és Sanila-Aikio jó esélyekkel indul, hogy megválasszák második ciklusára is. Näkkäläjarvi távozása tiltakozás volt a parlament azon döntése ellen, amely jóváhagyta a javasolt számi-definíciót.

Elméleti szinten a számiság meghatározása egyszerű ugyan, a gyakorlatban azonban mégsem olyan egyértelmű a dolog megítélése. A jelenlegi kritériumok szerint az a személy tekinthető száminak, aki maga, vagy akinek valamely szülője vagy nagyszülője első nyelvként sajátította el a számi nyelvet, vagy akinek az édesanyja vagy az édesapja szerepel a Számi Parlament választási nyilvántartásában. Hasonló meghatározás van érvényben Svédországban, míg Norvégiában a dédszülőket is figyelembe veszik. Finnországban emellett létezik egy sajátosság, az úgynevezett lapp-kritérium, amelyet 1995-ben csatoltak a törvényhez. Ezen kritérium alapján száminak tekinthetők a hagyományosan számiak lakta vidékek lakóinak leszármazottai, amennyiben bejegyezték őket az adózási vagy személyi nyilvántartásba. Az akkori hivatalos szervek ellenezték a lapp-kritériumot. Kompromisszumként azt indítványozták, hogy az csupán az 1875 előtti dokumentumokat érintse. A javaslatot elfogadták, azonban az Alkotmányjogi Bíróság hibája miatt egy évtizedet elvesztegettek – vélekedik Veli-Pekka Lehtola, a számi kultúra professzora az oului egyetemről. A jelenlegi helyzet meglehetősen abszurd: a számi mibenlét legfőbb tényezője, a nyelvismeret mindössze három generációig nyúlhat vissza, míg a kevésbé meghatározó elemnek tekintett történelmi szempontok nincsenek időben korlátozva. Elméletileg tehát bárholnann előbukkanhatnak számiak, akár évszázados okiratokra hivatkozva. A számiak attól tartanak, hogy az őshonos nép meghatározása ekképpen jelentőségét veszti. A számivá válni vágyó finnek ezzel szemben arra hivatkoznak, hogy a számiak 1960-as évekbeli feltérképezése hiányos. „A számiak közül sokan azt mondják, hogy ha egyszer az állam

elfecsérelt egy évtizedet, ki is kellene köszörsülnie a csorbát” – vélekedik Lehtola. Csakhogy az állam erre nem mutat hajlandóságot.

Egy évvel ezelőtt a Számi Parlament javaslatot nyújtott be az országgyűléshez a lapp-kritérium kiegészítésére. Eszerint a rokonsági kapcsolatokat nem tekintenek a számiség feltételének, amennyiben a nyilvántartásba vételét kérelmező személy elsajátította és követi a számi kultúrát. Az Alkotmányjogi Bíróság leszavazta a javaslatot, majd az országgyűlés is elutasította azt. Lehtola szerint az országgyűlés jobban bízott a lappföldi képviselőkben, akiket ő azonban nem tart pártatlan forrásnak ebben a kérdésben. A Számi Parlament elnöke, Sanila-Aikio szerint az ügyben egyszerűen átléptek rajtuk, tekintélyüket semmibe vették.

A lapp-kritérium húsz éve létezik, s ez idő alatt semmiféle hátrányt vagy kárt nem okozott a számiknak. A vitatott nyilvántartásba vételek megítéléséért felelős Legfelsőbb Bíróság a számik oldalán állt, a számiség meghatározását ugyanúgy értelmezte, mint maga a Számi Parlament.

2015 őszén azonban valami megváltozott. Az ebben az évben benyújtott 182 panasz közül 93-at helybenhagyott a Legfelsőbb Bíróság. A Számi Parlament megdöbönt a friss adatok láttán. Az ügyben rendkívüli ülést hívott össze, a legradikálisabb gesztusként pedig a korábbi elnök, Klemetti Näkkäljäarvi kérelmezte, hogy töröljék őt a választási névjegyzékből.

Alapvetően arról van szó, hogy a Legfelsőbb Bíróság nem tartja tiszteletben a számik önrendelkezési jogát, amelyet pedig az ENSZ-egyezményekben is megerősítettek. Hasonlóan vélekedik Lehtola is: „A Számi Parlament önrendelkezési joga romokban hever. Jelenleg azt sem képes meghatározni, kik vagyunk mi, számik.”

Olyan vendégként érkeztem a zenepalota ünnepségére, aki az anyanyelvén kívül nem beszél más nyelvet. Az esemény szervezésében részt vevő nővérem sűrű-forog – én pedig senki mást nem ismerek a jelenlévők közül. Legalábbis azt hittem. Idegen környezetben az ismerős arcokat is nehezebben fedezzük fel. „Mit csinálsz te itt tulajdonképpen?” Ismerősöm éppoly meglepettnak tűnik, mint én magam. Sorsunk hasonló: a számi területektől távol felnőve elszakadtunk a számi nyelvtől és kultúrától, még ha gyökereink északhoz kötnek is bennünket.

Édesanyám 15 évesen elhagyta a koltták földjét, 19 esztendőskorában már Savóban élt. Az Inari-tó délkeleti partján a finnek világában nőtt fel, számiségét titkolnia kellett. Anyanyelvére nem tanított meg engem, miként testvéreimet sem. Számunkra a számiség csupán a lappföldi rokonlátogatások egy eleme volt.

A háború után Finnországban minden erővel az egységességre és az idegen hatások elkerülésére törekedtek. Lappföldön a gyerekeket bentlakásos iskolákba vitték, ahol a finn tanárok felügyelete alatt a számi nyelv használata nem hogy nem volt megengedett, de sok esetben büntetés járt érte. Finnországban felnőtt a számiknak egy olyan nemzedéke, amelynek tagjai elkezdték rejtegetni és szégyellni a saját kultúrájukat. Az, hogy a ma száminak születő gyerekek már nem beszélik ősük nyelvét, nem az ő hibájuk. Az én számiségtől távol tartott generációmnak nem volt választási lehetősége, nekünk azt egyszerűen nem tanították. Jelenleg a számiknak kevesebb mint fele beszéli anyanyelveként a számít, és kétharmaduk lakóhelye már nem a hagyományosan számi területeken van.

Én és az ismerősöm mindketten érdeklődünk a gyökereink iránt. De olyan nagy a távolság, a kézimunkákhoz se vagyok elég ügyes, a természethez is vajmi kevés közöm van már... Életem során hét idegen nyelvet tanultam, de északi számiul nem futja

tőlem többre, mint hogy *jó napot* és *köszönöm*, kolтта nyelven még ennyire sem. És most száminak kellene lennem, ami voltaképpen tényleg vagyok, és mégsem. A törvény betartatik, a számik közösségében nyilvántartanak, és azt a választásokról szóló levelet is már másodszor kaptam meg az idén.

De miért is olyan becses az a levél? A számiség akkor vált áhított státusszá Lappföldön, amikor az ENSZ 1989-ben elfogadta az ILO (azaz a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet) őshonos népekre vonatkozó 169-es egyezményét. Ennek célja, hogy megerősítse az őshonos népek helyzetét és jogait, illetve biztosítsa azok kulturális és gazdasági fejlődését. Azóta Finnországban is napirenden van az egyezmény ratifikációja, Katainen (2011–2014) és Stubb (2014–2015) kormányprogramjában is szerepelt, a dolog mégis kudarcba fulladt, megrekedt a szóbeli egyeztetések szintjén. A párbeszéd nem zökkenőmentes, mivel a konkrétumok megbeszélése helyett a felek rémképekkel ijesztgetik egymást.

Az egyezmény kimondja, hogy az államok kötelesek az őshonos népesség földhasználati igényeinek eleget tenni. Ezt a lappföldi finnek azonban úgy értelmezik, hogy a számik elűzhetik őket Lappföldről és megfoszthatják őket földhasználati joguktól. Ezzel szemben a számik egy része úgy véli, hogy a „papírszámik” csupán azért szeretnének felkerülni a Számi Parlament választási listájára, hogy megakadályozhassák az ILO-egyezmény ratifikálását. Veli-Pekka Lehtola professzor szerint az ilyesfajta félelmek arra utalnak, hogy a Számi Parlamentnek nagyobb hatalmat tulajdonítanak, mint amilyennel valójában rendelkezik.

Vessünk csak egy pillantást például a földhasználat kérdésre! Finnországban a számi területek 90 százaléka állami tulajdonban van, az egyezmény pedig a magántulajdont nem érinti. Norvégiában, ahol jóváhagyták az egyezményt, az érintett megyékben a számik és norvégok együtt döntenek a földhasználatról.

„Jelenleg a Számi Parlament hatalma nyelvi és kulturális kérdésekre korlátozódik. Az önjelölt számiknak az a tévképzetük, hogy a szomszéd kertje mindig zöldebb” – fogalmaz Lehtola.

A számik szempontjából az a bosszantó ebben a helyzetben, hogy a földhasználati kérdés csupán egy az ILO-egyezmény érintette témák közül. Számukra a legfontosabb az őshonos népek önrendelkezési joga: az, hogy saját ügyeikben maguk dönthessenek, és azt is ők határozhassák meg, kik tartoznak közéjük s kik nem. Ez az, amit a finnek nehezen értenek meg – magyarázza Lehtola. Nyelvi kisebbségként elfogadják a számikat, az őshonos nép fogalma azonban idegen a finnek számára. Az iskolákban még mindig nem tanulnak a számikról, jöllehet a Számi Parlament régóta szeretné elérni, hogy az általános iskolai tananyagba bekerüljön a számi kultúra alapszintű megismertetése. A számi többségű Utsjokiban mindmáig csak úgy kaphat számi nyelvű orvosi ellátást a páciens, ha tolmácsigényét előre jelzi.

A közeljövőben aligha várható pozitív fordulat az ügyben, a sajtóban fellelhető hírek szerint ugyanis a jelenlegi kormánynak nem áll szándékában ratifikálni az egyezményt.

Buorre jianesteaddji! Arvoisa äänestäjä! Tisztelt Választó!

Szeptember közepén újabb hivatalos levél érkezik, benne a választási dokumentumokkal – szerencsére finn nyelven is. A Számi Parlamentbe 21 személyt delegálnak, a jelöltek száma mindössze 36. A körülbelül 10 000 főt számláló Keuruu önkormányzati testületében 35 képviselő van, s az ottani választásokon legutóbb 84

személy indult. Bár az is igaz, hogy a városi vezetés egyértelműen nagyobb hatalommal bír, mint a Számi Parlament.

A szavazás október első hetében zárul. Bizonyára lelkesednem kéne, de számomra most sokkal inkább látszatdemokráciának tűnik ez az egész választódsi, hiszen a finn állam, ha épp úgy tartja kedve, bármikor arcátlanul átléphet a számik legfelsőbb szintű testülete fölött.

Ezen kívül jó volna tudni, hogy a szavazatommal kit jogosított fel a számik ügyeinek képviselésére. Azaz: kire szavazunk?

A számisághoz kötődő emlékeim közül az az egyik legkorábbi, amikor a nálam egy évvel fiatalabb unokatestvérem a reggelizőasztal mellett tanítgatott, hogy mondják északi számiul azt, hogy „nem tudom”.

A válaszom tehát: In diede. Nem tudom.

Niko Vartiainen

(Fordította és szerkesztette: Falk Nóra)

Transzeurázsiai interakciók a régebbi kőkör végén és a finnugor őstörténet

A Finnugor Világban az idén tavasszal megjelent tanulmányukkal Németh Endre és munkatársai a populációgenetika eredményeit bemutató igyekezetek új nézőpontokkal szolgálni a magyar és uráli/finnugor őstörténet kérdéseire (Németh és mtsai 2015). E dolgozatukkal hazánkban is megjelent az a szemlélet, amely az indoeurópai őstörténet kutatásában is újdonságnak számít, s amely aktívan felhasználja a genetika eredményeit. Tudomásom szerint Magyarországon finnugor őstörténettel kapcsolatos genetikai tanulmány korábban még nem jelent meg, miközben a honfoglaláskor kutatásában régóta társtudománynak számít Raskó István, Csősz Aranka, Mende Balázs Gusztáv és Langó Péter munkásságának köszönhetően. Az alábbiakban a tavaszi tanulmány régészeti és finnugor őstörténeti részéhez szeretnék hozzászólni az ősrégészeti oldaláról.

Németh Endre és munkatársainak legfőbb megállapítása, hogy az R1a és N1c haplocsoportoknak köze van a finnugorok, tágabb értelemben az uráliak etnogeneziséhez. Az N haplocsoport kora 16 500 és 13 400 év körüli. Kialakulásának helyét Dél-Kínába teszik, ahonnan a genetika által megrajzolt útvonal szerint Északkelet-Kínába, Mandzsúriába és Szibériába érkeztek a haplocsoport hordozói. Innen egészen Kelet-Európáig terjedt el. A másik fontos haplocsoport, az R1a a mai

Kelet-Törökország és Irán területéről származik, kora 6200–5800 év. E két haplocsoportról feltételezik, hogy szerepük lehetett az uráli/finnugor ősi etnikum kialakulásában, ami az Ob és Jenyiszej folyók között mehetett végbe. Karin Mark munkáira támaszkodva, a genetikai keveredéssel párhuzamba állítják a történeti embertan eredményeit, amelyek az uráli embertani típus kialakulását régóta ellentétes irányú mozgások kölcsönhatásával magyarázzák. Ezen antropológiai adatokat, az ősi uráliaknak az uráli embertani típushoz való tartozását a finnugor régészet korábban is elfogadta (Fodor 2001, 159).

Észrevételeim kiindulópontjául a populációgenetikai cikk szolgál. Az északkelet-európai késői paleolitikum és mezolitikum őstörténeti kérdéseit tárgyaló szakdolgozatot (Szegedi 2015) írásakor megkaptam Németh Endrétől a megjelenés előtt álló dolgozatot, amit ezúton is köszönök. Már akkor felvetődött bennem, hogy a szerzők által megfogalmazott folyamatoknak milyen régészeti összefüggései lehetnek. A különféle tudományágak más-más nézőpontból vázolják fel ezt a történeti kérdést, és a szerzők úgy vélik, a genetikai és az antropológiai adatok egyeztethetőek egymással. A régészetben ugyancsak van olyan jelenség, amely összefügg ezen társtudományok eredményeivel, és ha a folyamatok egybevágnak, akkor lehetséges, hogy közülük van egymáshoz. Mivel a szerzők által tárgyalt N haplocsoportról úgy vélik, hogy fontosabb szerepe lehet az uráli őstörténetben, és ennek kora a régibb kőkor végére esik, itt ezzel az időszakkal foglalkozom. Ennek a kornak a végére (késő paleolitikum és mezolitikum) a társadalmi fejlődés a törzsi-nemzetségi szintig jutott el (Ringer 2001, 93), és a valószínűleg azonos nyelvi-kulturális egységhez, törzsekhez tartozó közösségek összetett, nagy területekre kiterjedő kapcsolati hálózatokat tartottak fenn (Mester 2011, 53).

A régészet számos forrásból tud hozzászólni a kérdéskörhöz. A kő- és csontszerszók elkészítési módjai, az alkalmazott technikák és az ezekkel a jellegzetességekkel leírható régészeti kultúrák, kulturális egységek kapcsolatai sokat elárulhatnak a régibb kőkor végi közösségek életéről. Bizonyos technikák egy-egy közösség tradícióinak a részét képezhetik, ezért segíthetnek a folyamatok rekonstrukálásban. Az új technológiai tradíciók, új eszközök megjelenései történeti folyamatokat tükröznek. Éles különbség a genetikai és antropológiai sajátosságokkal szemben, hogy az anyagi műveltség nem kizárólagosan kötődik adott emberekhez vagy embercsoportokhoz, tehát különféle antropológia jellemzőkkel rendelkező közösségek is használhatják ugyanazon technikákat, kőeszköztípusokat. A kőeszközök elkészítése összetett folyamat. A kibányászott nyersanyagdarabokból először úgynevezett magköveket alakítottak ki, amelyekről ütéssel vagy nyomással választottak le szilánkokat vagy pengéket. Az ütési technika a paleolitikum kezdeteitől jelen van, míg a nyomásos később jelenik meg. Európában a nyomásos technikát a Solutrén kőiparban mintegy 20 ezer évvel ezelőtt alkalmazták először, de ott csupán retusáláshoz használják, ami a leválasztott penge finom megmunkálását jelenti. A pengék leválasztása a magkőről nyomásos technikával Ázsiában, a Szibéria–Mongólia régióban jelent meg 20 000 évvel ezelőtt (Inizian 1999, 76; Inizian 2012, 21). Szorosan kapcsolódik a nyomásos technikához a microblade technológia, ami a magkőről leválasztott kisméretű pengéket jelöli. Ezeket kompozit eszközként, azaz foglalatban, agancsba, csontba, fába illetve használták. E technológia és a magkövek változatos alakja sajátos életmódhoz igazodik és gyakran kultúra-specifikus is. A nyomásos pengeleválasztás Kelet-Euráziából terjedt Nyugat-Euráziába, ezért érdemes egybevetni a terjedését, mint történeti folyamatot a genetika és az

antropológia által felvázolt folyamattal. Szem előtt kell tartani azonban, hogy a régészeti számára egy kulturális jellemző elterjedése nem feltétlenül jár együtt migrációval. Ehelyett szó lehet kulturális diffúzió révén való terjedésről, esetleg a technológia, eszköztípus helyi feltalálásáról. E lehetőségek együttes vizsgálata a célra vezető.

A nyomásos pengeleválasztás és a microblade technológia földrajzi elterjedése fontos jelzője a későjégkori közösségek kapcsolatrendszerének és távolsági kapcsolatainak. A régészeti irodalomban korábban felvetődött, hogy a szibériai eredetű technológiai elemek eljutottak Kelet-Európa és az Urál vidékének kő- és csonttiparaiba akár migráció, akár kulturális diffúzió útján (Bader 1965, 79; Brjuszov 1953, Csernyecov 1970, 262; Formozov 1971, Gábori 1964, 73; Halikov 1975, 189; Kozłowski–Bandi 1984, 364; Kozłowski–Kozłowski 1979, 64; Sulfostowska 1999, 90). A későjégkori közösségek nagy távolságokon átívelő kapcsolatainak megléte az újabb szakirodalomban is felmerült (Damlien 2014; Sørensen 2012, 255). A keletről (Szibéria) való terjedés folyamatát a jégkorszak végétől fokozatosan vázolták fel Kelet-Európaig, sőt Skandináviáig is.

Ez az őstörténeti folyamat lehet migráció, amire jó példa Szibéria, majd Amerika benépesedése, ahol a fent említett technológiák az utolsó glaciális maximum (továbbiakban LGM), tehát 20–16 000 évvel ezelőtti (továbbiakban BP-ként jelölve) benépesedésnek indikátorai is lehetnek (Goebel 2008, 1498; Inizian 2012, 35). A régészeti kutatásban elfogadott, hogy Szibéria, pontosabban Dél-Szibéria felől népesült be Amerika, valószínűleg több hullámban a jégkor utolsó szakaszában. Szibéria paleolitikus lelőhelyei többnyire a déli területeken összpontosulnak. A kutatás hagyományosan a technológia és más egyedi jellemzők alapján igyekezett kultúrákat meghatározni Szibériában is, viszont a legtöbb paleolitikum végére datálható leletegyüttes közös technológiai és tipológiai háttérrel rendelkezik (Powers 1996, 232). Kezdetben A. P. Okladnyikov határozta meg az Afantova–Osorkovo-kultúrát, ami egy nagy szibériai kulturális egységet jelentett. Ebből választotta le Z. A. Abramova az Afantova- és Kokorevo-kultúrákat (Abramova 1984), majd Ju. A. Mocsanov a Gyuktaj-kultúrát (Mochanov 1980). A kultúrák meghatározása vitatott volt, de többen úgy vélik, hogy a különbségek ellenére tulajdonképpen egységes anyagi műveltségről van szó (Powers 1996, 232). Emiatt Z. A. Abramova a „szibériai paleolitikum III-as fázisa” elnevezés alatt egységesítette a kultúrákat (Powers 1996, 232). A III-as fázist általában a microblade technológia, az ék alakú magkövek, a hasogatók és a nagyméretű kaparók jellemzik. Manapság a szakirodalom a homogenitása alapján egységes „kulturális entitásként” határozza meg a szibériai késői paleolitikumot (Vasil’ev 2011, 377).

A szakirodalom alapján az LGM után Szibéria benépesítése és a gyors népességnövekedés kapcsolatba hozható a microblade technológiával (Goebel és mtsai 2000, 574; Goebel és mtsai 2008, 1498; Kuzmin–Keates 2005, 785; Inizan 2012, 21). E technológia eredetét Ju. A. Mocsanov a mai Kína területéhez kötötte, hozzá hasonlóan Ted Goebel is Kínához, Mongóliához és a kelet-ázsiai partvidékhez (Goebel 2002, 122–123).

Első megjelenése a Bajkál-tó vidékére tehető Sztugenoje-2, Uszty-Menza lelőhelyeken. Itt megbízható módszertannal (régészeti leletanyaghoz kapcsolódó tűzhelyek faszenéből vett mintákkal) 17 500 BP körül határozták meg a microblade technológia kialakulását (Goebel és mtsai 2000, 574). Közvetlenül az LGM után jelent meg és északra haladva egyre fiatalabb e techno-tipológiai elemek kora: a

Jenyiszej vidékén, az Amur-vidéken és Jakutföldön 16–14 000 BP között, majd Beringiában 11 000–10 000 BP körül jelenik meg, ezután Alaszkában és Kanadában (Goebel és mtsai 2000, 574). Közép-Alaszka híres lelőhelye Swan Point, aminek leletanyaga többek közt a Sztugyenoje-2 és Gyuktaj-barlangival mutat kapcsolatot (Goebel és mtsai 2008, 1498). Ráadásul a paleodemográfiai adatok szerint az LGM előtt elkezdődik egy lassú népességnövekedés, amiből a közösségek kiáramlása következett. Az LGM kapcsán az egyik legfontosabb kérdés, hogy mi történt az itteni közösségekkel? Korábban elfogadott volt, hogy Szibéria teljesen kiürült, de ezt a mai adatok nem támasztják alá, sőt az LGM után inkább „népességrobbanással” kell számolni (Kuzmin–Keates 2005, 783–785). A microblade technológia nagyobb mobilitást és olyan vívmányt jelentett az adaptációban, ami lehetővé tette Szibéria, majd az amerikai kontinens meghódítását. A közösségek mozgékonyasága azért növekedhetett, mert a fa-, és agancsrészekbe illesztett, kicsorbulás esetén cserélhető apró pengék kevesebb nyersanyagot igényeltek, így a kőszerszám készítői kevésbé ragaszkodtak a nyersanyagforrásokhoz. A vadászat is specializálttá vált, erre utal, hogy nagyobb emlősökre vadásztak (rénszarvas, mamut, gímszarvas) (Goebel 2002, 123). Ez ugyancsak a mozgékonyaságot jelzi, hiszen nem helyhez kötöttek vadásztak mindenre, hanem oda mentek, ahol a táplálékforrásukat megtalálták.

Az eddig kifejtettekben sikerült régészeti párhuzamot találni a Németh Endre és munkatársai által felvázolt genetikai kölcsönhatásokhoz. Az amerikai kontinens irányában határozottan migrációról beszélhetünk. Ha a Szibériából nyugat felé terjedést nézzük, már számolhatunk kulturális terjedéssel is, hiszen volt lakosság az LGM előtt. A nyomásos pengeleválasztás és a microblade technológia olyan adaptáció részét képezi, ami az LGM után Szibériában jelent meg valószínűleg válaszként az ottani posztglaciális viszonyokra. A keletről nyugatra tartó érintkezéseknek/migrációknak nyoma lehet, amiről Pavel Pavlov ír, nevezetesen, hogy 19–13 000 BP körül dél-szibériai közösségek jutottak el az Urál vidékére, ahol részt vettek a helyi késő paleolitikus kultúra létrehozásában és kapcsolatokat tartottak fenn Kelet-Európa közösségeivel (Pavlov 2012, 21). Ugyanakkor a Baltikumtól a Tobol-folyóig a jégkor végén és a holocén elején olyan kultúrák láncolatát látjuk, ahol megtalálhatók a ceruza alakú magkövek. Ezek a magkőtípusok a nyomásos pengeelőállításnak magas szintű művelését mutatják (Szymczak 2002, Fig. 3). Ezt a formát csak a szibériai eredetű nyomásos technológiával lehet kialakítani. A fentebb említett techno-típológia elemek megtalálhatóak az északkelet-európai mezolitikumban, a poszt-Swidry kultúrákban vagy újabb nevén a Kunda-Butovo egységben (Zhilin 2003). A poszt-Swidry-térségből kimutatható ennek a technológiának a továbbterjedése Skandináviába közvetlenül migráció és a technológia diffúziója által (Sørensen és mtsai. 2013, Fig. 10).

Korábban e terület mezolitikumát „északkelet-európai mezolit technokomplexumnak” is nevezték, amiről feltételezték, hogy egy nyugati és egy keleti eredetű kulturális kölcsönhatás alakította ki (Kozłowski–Kozłowski 1979). A kelet-európai erdőzóna mezolitikumának kialakításában részt vevő nyugati hatások bővebb kifejtésére a dolgozat terjedelme miatt csak röviden szorítkozhatok. A mezolitikum előtt (a Felső-Volga-vidéken 10 000 BP körül van a váltás) a kelet-európai síkságot többek között a nyeles hegyeket használó rénszarvasvadászok népesítették be újra (Ahrensburgi-, Swidry-, Lyngby-kultúra), viszont ők a pengéiket közvetlen ütéssel választották le, nem pedig nyomással (Migal 2007, 186).

A populációgenetikai eredményeknek a régészeti értelmezhetőségét illetően két lehetőség van. A technikai tudás egyik közösségből a másikba kerüléséhez elég, ha egy ember átviszi magával. Ebben hasonlít a folyamat a genetikához, ahol ugyancsak elég egy ember az új gén bekerüléséhez. A másik lehetőség, hogy kisebb-nagyobb emberi közösségek migrációja vagy infiltrációja révén jelenik meg az új gén vagy az új technika. A fentebb tárgyalt folyamatok esetében mindkét lehetőség elképzelhető. Az utóbbit támogatja a szibériai vadászok nagyfokú mobilitása az LGM után, az előbbit pedig az exogámia. A populációgenetika, antropológia eredményei mellett régészetiileg is elképzelhető egy transzeurázsiai technológiatranszfer keletről nyugati irányba. Ez többször is végbemehetett, akár migrációval, akár a know-how továbbadásával történt. Ennek ellentmondani látszik a technológia levezetése a kelet-európai késő paleolitikumból (Hartz és mtsai 2010, 164), amit azonban a kutatók egy része, az összetettségre és a paleolitikus közösségek kézzel-közvetített konzervatívizmusára hivatkozva, nem tart lehetségesnek (Sørensen és mtsai 2013, 23).

Ezeket a régészeti interpretációs lehetőségeket lényegesnek tartom a finnugor őstörténet szempontjából, mivel Hajdú Péter areális kapcsolatokkal magyarázta a paleolitikum-mezolitikum határától a korábban izolált nyelvi csoportok integrációját (Hajdú 1977, 164). E gondolatot jól kiegészíti a késői paleolitikum és kora mezolitikum vadászainak nagyfokú mobilitása és az exogámia. Az Urál és Kelet-Európa esetében az esetleg keletről jövők nem lakatlan területre érkeztek, még ha alacsony lehetett is a népsűrűség. Az izolációtól tartva törekedhettek a közösségek a stabil exogámiai kapcsolatok kialakítására, akár 200-300 km-es körzetben is Észak- és Kelet-Európa korai mezolitikumában (Hertell–Tallavaara 2011, 32). Ennek köszönhetően alakult ki a kelet-európai erdőzóna korai mezolitikumában, az Urálban és azon túli területeken egy kommunikációs hálózat, amit a kő- és csonteszközök, valamint a rituális élet hasonlóságai jeleznek számunkra (Zhilin 2003). A rokonsági, házassági kapcsolatok segíthettek abban, hogy a paleolitikum végétől és már a mezolitikumban – ahogy Fodor István és Klima László is véli (Fodor 2009, 17; Klima 1996, 492) – realizálódjanak a proto-etnikus közösségek (Zaliznyak 1995, 44). Mindezek fényében úgy vélem, hogy az N1c haplocsoport hordozói nem feltétlenül lehettek a preuráli nyelvek elsődleges hordozói, ahogy ezt a genetikai tanulmány szerzői feltételezték. Jobb magyarázatnak tűnik az, hogy e populációk részt vehettek a régibb kőkor végének interakcióiban és az areális kapcsolatok révén az uráli alapnyelv integrációjában. A késő paleolitikum végétől és a korai mezolitikumban kialakult kommunikációs zónában már az ősi uráliak kapcsolatrendszerei és terjeszkedése révén terjedhetett tovább nyugat felé a microblade technológia.

Németh Endre és munkatársai logikus modellt állítottak fel, és nyitottak a régészet és őstörténet felé. Remélem, e hozzászólásommal is elősegítem genetikai vizsgálatok által megfogalmazott modelljük finomodását.

Szegedi Kristóf István

Irodalom

Abramova, A. Z. (1984) Абрамова, А. З. Поздний палеолит Азиатской части СССР. In: Борисовский, П. И. (Ред.) Палеолит СССР. Москва. 302–346.

- Bader, O. N.* (1965) The Paleolithic of the Urals and the Peopling of the North. *Arctic Anthropology*. Vol.3. No.1. 77–90.
- Brjuszov, A. Ja.* (1953) A Szovjetunió észak-európai része benépesülésének kérdéséhez. *Szovjet Régészet* V–VI. 7–12.
- Csernyecov, V. N.* (1970) On the Problem of Ancient Substratum in the Cultures of the Circumpolar Region. In: Симченко, Ю. В. (Ред.) Труды VII Международного конгресса антропологических и этнографических наук, том 10. Москва. 260–267.
- Damlien, H.* (2014) Eastern pioneers in westernmost territories? Current perspectives on Mesolithic hunter-gatherer large-scale interaction and migration within Northern Eurasia. *Quaternary International*. doi: 10.1016/j.quaint.2014.02.023
- Fodor, I.* (2001) Az uráli őstörténet és a régészet. *Folia Uralica Debreceniensia*, 8. 143–162.
- Fodor, I.* (2009) Őstörténet és honfoglalás. Magyarország története 1. Budapest.
- Formozov, A. A.* (1971) О Сибирских чертах в палеолите и мезолите Восточной Европы. *Вопросы антропологии*, Вып. 37. 77–83.
- Gábori, M.* (1964) A késői paleolitikum Magyarországon. *Régészeti Tanulmányok* III. Budapest.
- Goebel, T.* (2002) The „Microblade Adaptation” and Recolonization of Siberia during the Late Upper Pleistocene. In: Elston, R. G. – Kuhn, S. I. (eds.) *Thinking Small: Global Perspectives on Microlithization*. Arlington. 117–131.
- Goebel, T. és mtsai* (2000) Steneno-2 and the origins of microblade technologies in the Transbaikial, Siberia. *Anitquity*, 74. 567–575.
- Goebel, T. és mtsai* (2008) The Late Pleistocene Dispersal of Modern Humans in the Americas. *Science*, 319. 1497–1502.
- Hajdú, P.* (1977) Preuráli nyelvi kapcsolatok. In: Bartha, A. – Czeglédy, K. – Róna-Tas, A. (szerk.) *Magyar Őstörténeti Tanulmányok*. Budapest. 157–165.
- Halikov, A. N.* (1975) A középső Volga-vidék és a finnugor őstörténet. In: Gulya J. (szerk.): *A vízimadarak népe*. Budapest. 163–193.
- Hartz, S. és mtsai* (2010) New AMS-dates for the Upper Volga Mesolithic and the origin of microblade technology in Europe. *Quartär*, 57. 155–169.
- Hertell, E. – Tallavaara, M.* (2011) High Mobility or Gift Exchange – Early Mesolithic Exotic Chipped Lithics in Southern Finland. In: Rankama, T. (ed.) *Mesolithic Interfaces. Variability in Lithic Technologies in Eastern Fennoscandia*. Saarijärvi. 11–41.
- Inizian, M. L. és mtsai* (1999) Technology and Terminology of Knapped Stone. Nanterre.
- Inizian, M. L.* (2012) Pressure Débitage in the Old World: Forerunners, Researchers, Geopolitics – Handing on the Baton. In: Desrosiers, P. M. (ed.) *The Emergence of Pressure Blade Making. From Origin to Modern Experimentation*. New York. 237–260.
- Klima, L.* (1996) On the Uralian Homeland – in general and in particular. In: Julku, K. (ed.) *Historia Fenno-Ugrica 1.: Congressus Primus Historiae Fenno-Ugricae. Societas Historiae Fenno-Ugricae*. Oulu. 489–496.
- Kozłowski, J. K. – Bandi, H. G.* (1984) The paleohistory of circumpolar Arctic colonization. *Arctic*, 37. 359–372.

- Kozłowski, S. K. – Kozłowski, J. K. (1979) Upper Paleolithic and Mesolithic in Europe. Taxonomy and Paleohistory. Krakow.
- Kuzmin, Ya. V. – Keates, S. G. (2005) Dates are not just data: Paleolithic settlement patterns in Siberia derived from radiocarbon records. *American Antiquity*, Vol. 70. Nr.4. 773–789.
- Mester, Zs. (2011) „Háztartáregészlet” a paleolitikumból nézve. *Ősrégészeti Levelek*, 13. 37–60.
- Mochanov, Ju. A. (1980) Early Migrations to America in the Light of a Study of the Dyuktai Paleolithic Culture in Northeast Asia. In: Browman, D. L. (ed.): *Early Nativ Americans. Prehistoric Demography, Economy and Technology*. Hague. 119–131.
- Migal, W. (2007) On preferential points of the Final Paleolithic in the Central European Lowland. In: Kobusiewicz, M. – Kabacinski, J. (eds.): *Studies in the Final Paleolithic Settlement of the Great European Plain*. Poznan. 185–200.
- Németh E. és mtsai (2015) Ugorok, finnugorok, markerek. *Finnugor Világ*, XX. évf. 1. sz. 11–23.
- Pavlov, P. (2012) Павлов, П. Ю. Культурные связи населения Уральского Региона в эпоху палеолита. *Вестник Пермского университета. История*, Вып. 1 (18) 6–23
- Powers, R. W (1996) Siberia in the Late Glacial and Early Postglacial. In: Straus, G. L. – Eriksen, V. B. – Erlandson, M. J. – Yesner, R. D. (eds.): *Humans at the End of the Ice Age. The Archaeology of the Pleistocene – Holocene Transition*. New York. 229–243.
- Ringer, Á. (2001) Felső-paleolitikum. In: Ringer, Á. (szerk.) *Emberelődök nyomában. Az őskor emlékei Északkelet-Magyarországon*. Miskolc. 91–93.
- Sørensen, M. (2012) The Arrival and Development of Pressure Blade Technology in Southern Scandinavia. In: Desrosiers, P. M. (ed.) *The Emergence of Pressure Blade Making. From Origin to Modern Experimentation*. New York. 237–259.
- Sørensen, M. és mtsai (2013) The First Eastern Migrations of People and Knowledge into Scandinavia: Evidence from Studies of Mesolithic Technology, 9th-8th Millennium BC. *Norwegian Archaeological Review*, Vol. 46. No. 1. 19–56.
- Sulgostowska, Z. (1999) Final Paleolithic Masovian Cycle and Mesolithic Kunda Relations. In: Kozłowski, S. K. – Gurba, J. – Zaliznyak, L. L. (eds.) *Tanged Points Cultures in Europe*. Lublin. 86–92.
- Szegedi, K. I. (2015) Adalékok László Gyula „szvidéri-elméletéhez” – keleti és nyugati kapcsolatok Kelet-Európa mezolitikumában. Szakdolgozat. Kézirat. Miskolc.
- Szymczak, K. (2002) The problem of the bullet shaped cores: A global perspective. *Swiatowit*, Vol. 46. No. 6. 229–241.
- Vasil'ev, S. (2011) Old traditions, new tendencies: Final Paleolithic cultural development in southern Siberia. *Quaternary International*, 242. 371–378.
- Zaliznyak, L. L. (1995) The Swidrian Reindeer-hunters of Eastern Europe. Wilkau-Hasslau.
- Zhilin, M. (2003) Early Mesolithic communication networks in the East European forest zone. In: Larsson, L. – Kindgren, H – Knutsson, K. – Leffler, D. – Akerlund, A. (eds). *Mesolithic on the Move*. Oxbow monograph, Oxford. 688–693.

Ugor ősanyák, ősi ugor szállásterületek

Bevezetés

Az apai vonalú N1c haplocsoportot Európában a finnugor migráció jelének tartják a populációgenetikával foglalkozó kutatók. Ennek az oka az, hogy a magyar kivételével az összes finnugor népben számottevő az N1c haplocsoport aránya (Németh és mtsai 2015). Illetve azokban az európai populációkban, ahol szintén nagyobb arányban mutatható ki az N1c haplocsoport, ott finnugor népesség történelmi jelenléte valószínűsíthető vagy legalábbis elképzelhető. Így a litvánok (47%), lettek (32%) (Rootsi és mtsai 2000), az északi oroszok (35,5%), a közép-oroszok (16,3%) (Balanovsky 2012), a csuvasok (17,7%), a tatárok (18,3%) (Tambets és mtsai 2004) és a baskírok (17%) (Lobov 2009) között.

Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a korai finnugor nyelvet beszélő csoportokat kizárólag az N1c haplocsoport jellemezte volna. Több érv szól amellett, hogy például a korai ugor népességben jelen volt az R1a haplocsoport is (Németh és mtsai 2015). Az viszont nagyon is életszerű feltételezés, hogy a korai finnugor közösségek olyan területen éltek, ahol magas volt az N1c haplocsoport aránya. A különböző finnugor nyelvet beszélő közösségek a történelem során számos más népességgel keveredtek, jelentősen átalakultak embertani értelemben, de valamilyen mértékben mind megőrizték az N1c haplocsoport viszonylag magas arányát.

Egyetlen kivétel van a finnugor népek és az N1c haplocsoport összefüggésrendszérében: a magyar népesség. Az első kutatások egyáltalán nem, vagy csak 1-2%-ban mutatták ki az N1c haplocsoportot a magyar népességben (Völgyi és mtsai 2009, Rootsi és mtsai 2000, Tambets és mtsai 2004). A jelenség nem példa nélküli. Az anatóliai törökök is alapvetően egy mediterrán népesség, amely egy viszonylag csekély belső-ázsiai eredetű magot tartalmaz csak: 1,3% C, 3,8% N, 0,2% O, 1,9% Q (Cinnioglu és mtsai 2004), ami összesen 7,2%. Általában is igaz, hogy a legtöbb török nyelvű nép genetikailag a szomszédaira hasonlít a legjobban, ami a török nyelvek egy domináns elit által való terjesztését valószínűsíti (Yunusbajev és mtsai 2015).

Jelenleg egyedül a csíkszeredai székely mintákban mértek magasabb arányban N1c haplocsoportot, 6,3% arányban (6/95) (Fehér és mtsai 2014). Egy nemzetközi kutatás keretében a kutatók 178 székelytől (Csíkszereda) vettek mintákat abból a célból, hogy vizsgálják a székelyek mitokondriális DNS alapú genetikai kapcsolatait (Brandstatter és mtsai 2007). A székely minták haplocsoport eloszlása összességében nem tért el jelentősen más közép-európai népességektől. A kutatók egyetlen figyelemre méltó eltérést találtak. A székelyekben a kelet-eurázsiai eredetű anyai (mtDNS) A, B, C, G és Y haplocsoportok aránya összesen 7,9% volt (Brandstatter és mtsai 2007). Ez az érték többszöröse a Közép-Európára jellemző értékeknek.

Ha figyelembe vesszük, hogy 1/95 csíkszeredai székely apai vonalon a szintén kelet-ázsiai eredetű Q-M242 haplocsoportoz tartozik, akkor azt látjuk, hogy a székelyekben lévő kelet-ázsiai eredetű elemek aránya nagyjából azonos: apai vonalon 7,3% (7/95) és anyai vonalon 7,9% (14/178). A közel azonos számok nem jelentik feltétlenül azt, hogy a kelet-ázsiai eredetű anyai és apai vonalak valós biológiai közösséget alkottak volna a távoli múltban. Mindazonáltal jó okkal feltételezhetjük, hogy a csíkszeredai székely minták anyai vonalainak vizsgálata releváns lehet a magyar őstörténet

szempontjából. (A csíkszeredai anyai minták száma azért közel kétszer annyi, mint az apai, mert Y-kromoszóma csak a férfiakhoz, míg a mtDNS mindkét nemhez köthető.)

A jelen tanulmányban az alábbi kérdéseket vizsgáljuk meg:

1. Vannak-e kapcsolatok a mai székely, csángó és obi-ugor anyai vonalakban? Ha vannak, akkor ezek a kapcsolatok mely régiókra irányítják a figyelmünket?
2. A rendelkezésre álló obi-ugor mtDNS vonalak mely régiókkal mutatják a legtöbb párhuzamot?
3. Mely ma élő népekhez, földrajzi régiókba és régészeti kultúrákhoz vezetnek minket a székelyekben található kelet-eurázsiai eredetű szálak?

Obi-ugor és székely-csángó „metszet”

A populációgenetikai és nyelvészeti folyamatokat más jellegű törvények szabályozzák. A két tudományág eszköztára és vizsgálatának tárgya is különböző. Így természetesen a nyelvészeti és populációgenetikai kutatásokon alapuló őshaza kutatások eredményei is különbözhetnek egymástól. A fentieket is figyelembe véve legitim annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy lehet-e kapcsolat a mai magyarok és obi-ugorok anyai vonalaiban. A kérdésfelvetés jogosságát megerősíti, hogy az N1c-L1034 alcsoport összeköti a manysikat és a magyarokat, miközben potenciálisan elválasztja más nem ugor népektől (Fehér és mtsai 2014).

Az előbbi kérdés vizsgálatára a haplotípus egyezések adnak lehetőséget. Mivel csak a HV1 régióból állnak rendelkezésre más populációkkal is összevethető adatsorok, ezért ezt a régiót vettük figyelembe. Az egyezések értelmezésekor figyelembe kell azonban venni, hogy a HV1 haplotípus egyezés esetünkben nem feltétlenül utal történelmi kapcsolatra. Az mtDNS-ben 1 mutációs eltérés a HV1-re kb. 16-17 000 évvel ezelőtt élt közös őre utalhat átlagosan (Soares és mtsai 2009). A kapott eredmények tehát mindössze modellértékűek. Célunk inkább a rendelkezésre álló adatokból kirajzolódó kérdéskörök pontosabb megfogalmazása, mint ismert kérdések megválaszolása.

Az alábbi táblázatban foglaltuk össze azokat a HV1 haplotípusokat, amelyek az obi-ugorokban és a székely, csángó mintákban egyaránt előfordulnak. Azért, hogy a későbbiekben más irodalomban rendelkezésre álló adatsorokkal is összevethessük a haplotípus egyezéseket „közös nevezőnek” a (16056–16409) szakaszt választottuk.

HCs	HVS-I (16056–16409)	Kondai manysi (98)	Manysi (63)	Hanti (106)	Székely (178)	Gyimesi csángó (182)
U4	16356C	5	3	7	2	2
U4	16311Y-16356C	2	0	0	0	1
K1	16224C-16311C	3	0	0	2	38
J1	16069T-16126C	0	0	3	2	15
T1	16126C-16163G-16186T-16189C-16294T	2	2	1	4	2
G2a	16086C-16172C-16223T-16227G-16278T-16362C	6	1	2	1	0
C	16223T-16298C-16327T	5	4	3	0	1

HCS	HVS-I (16056–16409)	Kondai manysi (98)	Manysi (63)	Hanti (106)	Székely (178)	Gyimesi csángó (182)
C	16129A-16223T-16298C-16327T	1	0	0	1	0
C	16093C-16129A-16223T-16298C-16327T	1	1	3	1	0
C	16148T-16223T-16288C-16298C-16327T	0	0	2	2	0

Obi-ugor és székely-csángó haplotípus egyezések (darab)

Archeogenetikai adatok hiányában nem állítható, hogy ezek a haplotípusok valóban az ugor korból származnak, és folyamatosan jelen is voltak a vizsgált ugor nyelvű népségek elődeiben. Azt pedig főként nem állítjuk, hogy más haplotípusok, vagy éppen haplocsoportok nem játszottak szerepet a korai ugor közösségek életében. Mindenesetre a továbbiakban azzal a feltételezéssel élünk, hogy a talált haplotípus egyezések nagy valószínűséggel folyamatosan jelen voltak az ugorok génállományában.

Földrajzi eredet szerint három nagy csoportot különböztethetünk meg az egyező HV1 haplotípusokhoz tartozó haplocsoportokban. A nyugat-eurázsiai eredetű U4 haplocsoportot, az északkelet-ázsiai C és G2a haplocsoportokat és a közel-keleti eredetű T, J1 és K1 haplocsoportokat.

Meglepetésünkre a mai ugorokban a legerősebb kapcsolat az északkelet-ázsiai eredetű C haplocsoportban nyilvánult meg. Ez azért is meglepő, mert a székely és az összes eddig vizsgált obi-ugor mintában a nyugat-eurázsiai anyai vonalak egyaránt jelentős többséget alkotnak (Pimenoff és mtsai 2009). Mindenesetre ez a tény összhangban van azzal, hogy a székelyekben és az obi-ugorokban is a legnagyobb és legdiverzebb, tehát valószínűleg a legrégebbi kelet-eurázsiai haplocsoport: a C haplocsoport (Pimenoff és mtsai 2009). Illetve összhangban van azzal is, hogy az apai vonalakban is egy kelet-eurázsiai eredetű elem az N1c-L1034 jelent nagy valószínűséggel speciális kapcsolatot a magyarok és a manysik között (Fehér és mtsai 2014).

Az obi-ugorok leggyakoribb és egyben legdiverzebb, tehát valószínűleg legősibb nyugati haplocsoportja az U4 haplocsoport. Ebben a haplocsoportban is találtunk két haplotípus egyezést a mai magyar nyelvű és az obi-ugor népségek között. Meglepő még a végső soron mediterrán eredetű, andronovói migrációs marker, a T haplocsoport egyértelmű jelenléte a mai ugorokban (Molodin és mtsai 2012).

A C csoport jelenlegi ismereteink szerint Szibériából terjedt el, 24 ezer éve jelent meg. Bő 5000 éve bizonyítottan jelen van a Bajkál-menti Irkutszk megyében (Angara-mente), ahol már az A, C és G2a haplocsoportok dominálnak a korábbi Kitoi korszakkal szemben (Moodel és mtsai 2006). Ugyanakkor Karéliában a 7500 éves mezolitikus sírokban egyetlen kelet-eurázsiai csoportként szerepelt, és még 3500 évvel ezelőtt is jelen volt ezen a területen (Der Sarkissian és mtsai 2013). A C csoport ugyancsak egyedüli kelet-eurázsiai komponens a Dnyeper-Donyec kultúrában a mai Ukrajna területén 5000 évvel ezelőtt (Newton 2011). Érdekes módon azonban a nagy korai bronzkori indo-európai migrációkban már nem mutatható ki. Láthatóan átmenetileg kihalt Kelet-Európában.

Mára a balti-finnek, magyarok, és a balto-szlávok köréből is hiányzik, az európai oroszoknál is csak 0,7%-ban fordul elő. Ezzel szemben a manyisiknál 20%, a hantiknál és baskíroknál 10-12% az arányuk, ami a tatár, csuvas és mordvin 2% mellett kiugrónak számít. Ennek tükrében különösen jelentős a székely 5,1%-os adat (és a gyimesi csángó 0,5%). Hozzá kell tennünk, hogy a mai obi-ugor és székely népességben meglévő C haplocsoport sem a korai ÉK-európai mintákhoz, hanem a Karéliában Kr.e. 1500 körül megtalált altípushoz tartozik, amely Karéliában a székely, csángó népességből teljes mértékben hiányzó D és Z női haplocsoportokkal együtt jelentkezik (Der Sarkissian és mtsai 2013). (A D és a Z haplocsoportok sporadikusan előfordulnak a mai finn és lapp népességben (Tambets és mtsai 2004) is.)

Feltűnő, hogy a C haplocsoport után legnépesebb északkelet-ázsiai haplocsoport, a D hiányzik a székelyekből és a csángókból. A kérdéssel azért is foglalkoznunk kell, mert a D haplocsoport nagyobb arányban van jelen az obi-ugor népességben. Mivel azonban a D haplocsoport meglehetősen homogén, így nagy valószínűséggel állítható, hogy az egy későbbi paleoszibériai vagy szamojéd eredetű belépést jelezhet az obi-ugor génállományba.

Népesség	Korszak	mtDNS C	mtDNS D	Y-DNS N1c-Tat
Tarim-medencei múmiák	Kr.e. 2000	70%	0%	0%
Jukagír	Mai	67%	18%	30,8%
Jakut	mai	64%	22,4%	88-94%
Keleti evenki	mai	62%	24,1%	37,5%
Nganaszan	mai	51,3%	25,6%	0% (92% N-P43)
Tuva	mai	50%	15,4%	17,5%
Fjodorovo (Baraba-sztyeppe)	Kr.e. 2000-1500	50%	0%	nem vizsgáltak Y-t
Nyugati evenki	mai	48,4%	30,3%	9,7%
Késő Krotovo (Baraba-sztyeppe)	Kr.e. 2000-1750	40%	0%	nem vizsgáltak Y-t
Korják	mai	36,1%	1,3%	22,2%
Dnyeper–Donyec kultúra	Kr.e. 4500-2000	35,3%	0%	nem vizsgáltak Y-t
Altaj-kízi	mai	31,9%	8,9%	5,4%
Csuvan (jukagír csukcs)	mai	31,3%	9,4%	58,3% (csukcs)

Magas anyai vonalú C haplocsoporttal rendelkező népek

A táblázat alapján is látható, hogy a proto-ugor kor kezdete szempontjából érdekes időszakban (Kr.e. 2000 körül) a női C haplocsoport még a D nélkül volt jelen a mai Ukrajnától az Altajig terjedő hatalmas terület több pontján. A D csoport megjelenése később altaji vagy paleoszibériai eredetű migrációs hatást jelezhet. Láthatóan jellemző továbbá, hogy ahol 30% feletti a női C aránya, ott jelentős mértékben megtalálható a férfi N1c-Tat csoport is, kivéve a nganaszanokat, és a Tarim-medencei múmiákat. Kiugró e tekintetben a jakut populáció, amelyben az apai vonalú N1c és az anyai vonalú C haplocsoport aránya egyaránt nagyon magas.

A későbbiekben nagy jelentősége lehet az egyelőre apai vonalon nem vizsgált Baraba sztyeppe-i késő Krotovo és Fjodorovo csont-DNS mintáknak, ahol szintén

magas a C haplocsoport aránya. (A Baraba sztyepperől származó minták Omszktól keletre lévő, a Középső-Irtis és Középső-Ob közötti területről származnak.) A genetikai adatok alapján egyértelmű, hogy a szeima-turbinói eszközöket használó késő Krotovo és az időben következő Fjodorovo között biológia folytonosság áll fenn a Baraba sztyeppén (Molodin 2012). A legvalószínűbb, hogy a szeima-turbinói fémművesség az Altáj lábainál keletkezett és az andronovói népesség nyomásának hatására húzódtott föl északra az Ob és Irtis mentén (Koryakova 2007, 108. oldal).

Az anyai G haplocsoport szibériai eredetű, 31 ezer éve jelent meg, legjellemzőbb a csukcs-kamcsatkai népekre (ítelman 68%, korják 42%, csuvan 28%, csukcs 27%). Az ugorokat érintő G2a alcsoport viszonylag ritka. Elsősorban a Bajkál-melléken, és szórványosan Közép-Ázsiában, pl. egyes kirgiz mintákban (pl. Talasz-völgye) 8-12%-ban fordul elő említésre méltó arányban.

Európában az „Urálon innen” nagyobb arányban a C haplocsoport csak a baskírokban (11,8%), a komi-permjákokban (8,1%), és a székelyekben (5,1%) fordul elő. Pontosan ugyanezek a népek tartalmazzak Európában említésre méltó arányban G haplocsoportot. A G haplocsoport két százalék fölött csak a baskírokban (4,5%) és a komi-permjákokban (2,7%) fordul elő. Nem tartjuk kizártnak, hogy a C és G haplocsoportok jelenléte ugor szubsztrátum a mai baskír és komi-permják népeiségekben. Más tudományágakban is találunk erre utaló jeleket. A nyelvészek szerint ugyanis a permiekkal az ugor kor után érintkeztek a magyarok elődei (lásd *kenyér* és *eziüst* szavunk és a „-nc” képző a *harminc* és a *kilenc* végén). A mai Baskíria területén pedig magyar csoportok maradhattak a régészeti kutatások szerint (Türk és mtsai 2014).

Az U4 csoport jelenlegi ismereteink szerint Nyugat-Eurázsia egyik ősi, kőkorszaki vadászó-gyűjtögető csoportja, amely az LGM után terjedt el (17 500 éves). Megtalálták két 7500 éves karéliei vadászó-gyűjtögető kultúrában, valamint 6500-7000 éves mezolitikus sírokban, a mai Svédországban, Németországban és Litvániában (Der Sarkissian és mtsai 2013, Bramanti és mtsai 2009, Maslrom és mtsai 2015 és Skoglund 2013). A neolitikus korszakban már egész Európában előfordult (Ibéria, Kárpát-medence, Franciaország), majd jelentkezik a korai bronzkori indo-európai migrációkban is a Volga-vidéktől az Atlanti-óceánig. Az U4 haplocsoport korai és széleskörű elterjedésére utal, hogy Kr.e. 2900–2500 közötti hat sumér csontmintából is két db. U4 volt (Fernández 2005).

A mi szempontunkból legérdekesebb észrevétel az, hogy az egyik 7500 éves karéliei vadászó-gyűjtögető kultúrában csak az U4 haplocsoport fordul elő, és pontosan az a két haplotípus, amely megtalálható a mai ugorokban is. (Tegyük hozzá, hogy minimális számú mintavételről van szó.) Úgy tűnik mindenesetre, hogy a nyugat-eurázsiai U4 haplocsoport egy északkelet-európai vadászó-gyűjtögető népességet jelezhet az ugor génállományban.

Ma leggyakoribb a Volga-Káma vidéken (komi-zürjén 24%, csuvas 16%, baskír 13%, mari és komi-permják 10%, tatárok 7% – Bermisheva és mtsai 2002), de van egy lokális csúcspontja Nyugat-Szibériában is a ketek, szölküpok, hantík, manysík és nyenyecék között (Der Sarkissian és mtsai 2013). Érdekesen kiugró eredményt mutat az afgán-pakisztáni határvidéken is (kalas 34%, párszi 14%, hazara 9%). A csoport elterjedése mutat némi átfedést a férfi R1a-M198 markerrel, amely ugyancsak Kelet-Európában, valamint Afganisztánban és Pakisztánban erős.

A 16 ezer éves T1 haplocsoport eredetileg a Közel-Keletről terjedhetett el. Az európai neolitikumban már jelen volt. A T1 több ízben előfordult a Volga-vidéki bronzkorban is (Wilde és mtsai 2014). Így jelen lehetett az indo-európai migrációkban. Szibériában és Közép-Ázsiában a T haplocsoportot az andronovói migráció markerének tartják a kutatók, mert az jelen volt az andronovói régészeti horizont fjodorovói változatában a Baraba sztyeppén (Molodin és mtsai) és a Minuszinszki-medencében (Keyser és mtsai 2009), és közvetlenül a fjodorovói változat szárba szökkenése előtt jelenik meg a Baraba sztyeppén (Molodin és mtsai 2012).

A 27 ezer éves J1 csoport közel-keleti eredetűnek tűnik, 15-17% körüli gyakorisággal fordul elő Szaúd-Arábiában, Jemenben, Kuvaitban és DNY-Iránban. Már a neolit Anatóliában (Mathieson és mtsai 2015) és sumér csont-DNS leletekben is megtalálták (Fernandez 2005), de jelen volt a korai balkáni földművelőknél Sztarce-vóban (Szécsényi-Nagy és mtsai 2015), majd egész Európában a neolitikumban és a bronzkorban is. Érdekesség, hogy Európában 10% fölött csak Görögországban és Nagy-Britanniában, valamint Izlandon van jelen e csoport.

A K haplocsoport szintén közel-keleti eredetű és legnagyobb arányban az askenázi zsidók között (16-37%), a csángóknál és cipruson (23–23%), a kárpát-medencei korai földművelőknél (12-27%), Kurdisztánban (11%), Szíriában (10%) és Libanonban (9%) fordul elő.

Mint később látni fogjuk, nemcsak a T1 haplocsoport egyértelmű ugor jelenléte alapján valószínűsíthető, hogy ugor csoportok éltek a Fjodorovói régészeti horizont egyes területein, így a Középső-Irtis mentén. Így említésre méltó, hogy a K és J haplocsoportok a Baraba sztyeppén a késő Irmen (Kr.e. 900-800) kultúrával jelennek meg a vaskor és a bronzkor határán (Molodin és mtsai 2012).

Említésre méltó, hogy a Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát lelőhelyen feltárt 13 darab X. századi mintából 3 megegyezik az általunk készített obi-ugor, székely, csángó „metszettel”: egy U4, egy C és egy a K haplocsoportozhoz tartozó (Csősz és mtsai 2011).

Érdekesség, hogy a gyimesi csángókban a genetikai sodródás erőteljes jelei mutatkoznak. Olyan végső soron mediterrán eredetű haplotípusok vannak nagy arányban jelen a csángóknál, amelyek lehetnek akár ugor koriak is, de haplocsoport eloszlás alapján a gyimesi csángókat mediterrán népekhez közelíti.

Ugor „nyomok” különböző régiókban

A jelen fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy a fenti obi-ugor és székely, csángó haplotípus egyezések mely régiókban, és azon belül mely etnikumoknál jelennek meg. A vizsgált régiók a következők: Európa hagyományosan orosz lakta területei, a Volga-Urál régió, Nyugat-Szibéria, az Altaj–Szaján régió, Közép és Kelet-Szibéria és Közép-Ázsia. A vizsgált populációkhoz tartozó mintaszámok és irodalmi forrásaik a Melléklet I-ben található.

HCs	HVS-I (16056-16409)	Európai orosz
U4	16356C	2 Vologda, 2 Tula, 1 Tambov, 1 Ivanovo, 1 Szmolenszk, 1 Novgorod, 1 Lipetsk
U4	16311Y-16356C	0
K1	16224C-16311C	3 Tambov, 3 Szmolenszk, 1 Vologda, 1 Tula, 1 Rjazan
J1	16069T-16126C	5 Rjazan, 2 Szmolenszk, 1 Tambov, 1 Vologda, 1 Novgorod, 1 Lipetsk
T1	16126C-16163G-16186T-16189C-16294T	5 Szmolenszk, 2 Lipetsk, 1 Vologda
G2a	16086C-16172C-16223T-16227G-16278T-16362C	0
C	16223T-16298C-16327T	0
C	16129A-16223T-16298C-16327T	1 Ivanovo
C	16093C-16129A-16223T-16298C-16327T	0
C	16148T-16223T-16288C-16298C-16327T	0

Haplotípus egyezések Oroszország európai területein

HCs	HVS-I (16056-16409)	Közép-Ázsia
U4	16356C	3 kirgiz, 1 karakalpak
U4	16311Y-16356C	1 kasha
K1	16224C-16311C	1 kirgiz, 1 turkmen, 1 kasha
J1	16069T-16126C	1 kasha, 1 khorezmi,
T1	16126C-16163G-16186T-16189C-16294T	4 tadzsik, 3 türkmén, 2 khorezmi üzbég, 1 kazah, 1 karakalpak
G2a	16086C-16172C-16223T-16227G-16278T-16362C	0
C	16223T-16298C-16327T	5 kirgiz, 4 kazah, 1 karakalpak, 2 türkmén, 1 tadzsik
C	16129A-16223T-16298C-16327T	3 kirgiz, 1 tadzsik, 1 ferganai üzbég
C	16093C-16129A-16223T-16298C-16327T	12 tadzsik, 1 kirgiz
C	16148T-16223T-16288C-16298C-16327T	2 kirgiz

Haplotípus egyezések Közép-Ázsiában

HCs	HVS-I (16056-16409)	Nyugat-Szibéria
U4	16356C	7 szib. tatár
U4	16311Y-16356C	0
K1	16224C-16311C	3 szib. tatár
J1	16069T-16126C	1 késő Irmen kultúra
T1	16126C-16163G-16186T- 16189C-16294T	1 szib. tatár, 1 Fjodorovo (Minuszinszki-medence)
G2a	16086C-16172C-16223T- 16227G-16278T-16362C	0
C	16223T-16298C-16327T	6 szib. tatár, 3 késő Krotovo, 1 késő bronzkori Baraba
C	16129A-16223T-16298C-16327T	0
C	16093C-16129A-16223T- 16298C-16327T	3 nganaszan
C	16148T-16223T-16288C- 16298C-16327T	15 szib. Tatár, 2 késő Krotovo, 2 Fjodorovo

Haplotípus egyezések Nyugat-Szibériában (obi-ugorok nélkül)

HCs	HVS-I (16056-16409)	Altaj–Szaján vidék
U4	16356C	2 altaji, 4 khakas
U4	16311Y-16356C	4 altaji, 1 khakas,
K1	16224C-16311C	1 szojot
J1	16069T-16126C	0
T1	16126C-16163G-16186T-16189C- 16294T	1 altaji
G2a	16086C-16172C-16223T-16227G- 16278T-16362C	0
C	16223T-16298C-16327T	5 altaji, 4 hakasz, 1 szojot, 4 todjin, 10 tuvai, 5 tofalar
C	16129A-16223T-16298C-16327T	3 hakasz, 2 tuvai
C	16093C-16129A-16223T-16298C- 16327T	0
C	16148T-16223T-16288C-16298C- 16327T	1 szojot, 4 todjin, 5 tuvai, 5 tofalar

Haplotípus egyezések az Altaj–Szaján vidéken

HCs	HVS-I (16056-16409)	Kelet- és Közép-Szibéria
U4	16356C	0
U4	16311Y-16356C	0
K1	16224C-16311C	1 mongol
J1	16069T-16126C	2 jakut
T1	16126C-16163G-16186T-16189C-16294T	0
G2a	16086C-16172C-16223T-16227G-16278T-16362C	0
C	16223T-16298C-16327T	34 jukagír, 2 burját, 10 jakut
C	16129A-16223T-16298C-16327T	1 jukagír, 1 mongol, 3 burját, 6 jakut
C	16093C-16129A-16223T-16298C-16327T	8 jukagír, 5 mongol, 6 jakut
C	16148T-16223T-16288C-16298C-16327T	1 mongol, 1 burját, 2 jakut

Haplotípus egyezések Kelet- és Közép-Szibériában

Az eredmények alapján a következő észrevételeket tehetjük.

- 1.) Az európai orosz populációkból gyakorlatilag hiányoznak a kelet-ázsiai, a kelet- és közép-szibériai mintákból alapvetően hiányoznak a nyugat-eurázsiai egyezések. Így az ugor etnogenezis szempontjából fontos folyamatok a Volga–Urál vidék és az Altaj–Szaján hegység között zajlódtak le.
- 2.) A Volga–Urál vidéken jelentős az észak-ázsiai, az Altaj–Szaján vidéken jelentős nyugat-eurázsiai eredetű haplotípusok jelenléte. Ez a jelenség a két régió között, ellentétes irányú, hatalmas területeket átfogó, valószínűleg több hullámban történő népmozgásokra utal.
- 3.) Egyetlen haplotípus van, a G2a haplocsoporthoz tartozó, amelyik egyetlen régióban sem található meg ugor népeken kívül.
- 4.) A többi haplotípus jelenléte viszonylag kiegyenlített. A legtöbb féle egyezés a Volga–Urál vidéken és Közép-Ázsiában fordul elő.
- 5.) A két U4 haplotípus együtt csak a tatároknál a Volga–Urál vidéken, Közép-Ázsiában a kirgiz–kazak határvidéken és az Altaj–Szaján vidéken a khakasoknál és az altájaknál fordul elő. (A kazak minták a kazak–üzbeig–kirgiz hármastérségből való.)
- 6.) Meglepő módon, az Altaj–Szaján vidéken a legerősebb a két U4 haplotípus együttes jelenléte.
- 7.) A C haplocsoportban létezik haplotípus egyezés a mai jukagírok és a mai ugorok között.
- 8.) Az összes C haplocsoporthoz tartozó haplotípus csak a Bajkál-vidéken, a jakutoknál és a kirgizeknél fordul elő.
- 9.) Mivel a jakutok a XIII. században hagyták el a Bajkál-vidéket, ezért a Bajkál-vidék a C haplocsoporthoz tartozó anyai vonalak egy lehetséges földrajzi forrása lehet az ugor génállományban.

- 10.) A Bajkál-vidéken az A, C és G haplocsoportok első dokumentált előfordulása a Serovo-Glazkovo kultúrához köthető. A Serovo-Glazkovo nagyjából Kr.e. 3100 környékén jelenik meg, a mélyreható ökológiai változásokat eredményező középső holocén klímaoptimummal összefüggésben. (A megelőző Kitoi kultúrát a D és F haplocsoport dominálja.) (Mooder és mtsai 2006)
- 11.) A Volga–Urál vidéken a baskírok között, az Altaj–Szaján vidéken a tuvaik között van a legtöbb C haplotípus egyezés.
- 12.) Figyelemre méltó, hogy a 178, mai Irtis és a Tobol között élő szibériai tatár mintában nem volt sokrétűbb a kapcsolat, mint a 20 bronzkori, késő Krotovo mintában. Úgy tűnik a magyarok elődei vagy nem hagytak meghatározó nyomot ezen a területen, vagy nem erre vándoroltak, vagy nyomaik genetikai sodródással eltűntek.

Elgondolkoztató a kirgiz és a Kirgizisztánnal szomszédos területeken a HV1 haplotípus egyezések nagy száma. Elviekben a jelenséget magyarázhatja a kirgizek történelme is, mert a kirgizek északról, Szibériából érkeztek mai szállásterületeikre. A rendkívül ritka, potenciális ugor migrációs marker, az N1c-L1034 alcsoport kazah–kirgiz határon és a Ferganai-medencében való előfordulása azonban felveti az ugor migrációk lehetőségét is (Fehér és mtsai 2014).

Ugorok és baskírok

A populációgenetikában számos genetikai távolságot használnak populációk közötti távolság mérésére. A különböző távolság fogalmak a populációk közötti genetikai kapcsolatok különböző változatait próbálják meg számszerűsíteni. Ha arra vagyunk kíváncsiak, hogy két populáció haplocsoport eloszlása mennyire hasonlít egymásra, akkor a legcélszerűbb, ha az euklideszi távolságot használjuk. De mit is jelent pontosan, a populációk haplocsoport eloszlása közötti euklideszi távolság fogalma?

Az euklideszi távolság egy olyan hagyományos metrika, amelyet jól ismerünk a két és három dimenziós térből. Nos, ugyanezt a metrikát használhatjuk nemcsak kétdimenziós, hanem a sokdimenziós térben is. Egy tér annyi dimenziós, ahány koordinátája van egy pontnak. Esetünkben a populációt egy pont reprezentálja a sokdimenziós térben, a koordináták a haplocsoportokat, pontosabban az adott populációban az adott haplocsoport arányát jelentik. Például ha egy képzeletbeli populációban 4 haplocsoport, az A, B, C és D haplocsoport egyforma arányban van jelen, és együtt ez a 4 haplocsoport a teljes népességet lefedi, ezt a populációt a 4 dimenziós térben az alábbi módon íránk le: (0,25, 0,25, 0,25, 0,25).

Ha egy nép kettéválik, akkor nagy valószínűséggel egymáshoz nagyon hasonló haplocsoport eloszlással fog rendelkezni a két immár elvált nép. Amíg ez a két nép nem keveredik nagyon más populációkkal, addig az általunk használt genetikai távolság kijelzi majd ezt a kapcsolatot, akkor is, ha a földrajzi távolság vagy a kulturális változások miatt a rokonság már nem lenne valószínűsíthető. Azt fontos látnunk, hogy a fenti értelemben alkalmazott genetikai távolság egyáltalán nem jelent feltétlenül történelmi rokonságot. Így más megerősítő bizonyíték hiányában, önmagában a genetikai távolság, nem használható történelmi kapcsolatok feltérképezésére.

Lássunk néhány példát arra, amikor a történelmi kapcsolat csekély, és mégis a genetikai távolság „közelséget” jelez.

- 1.) Nem reprezentatív minta vétel vagy nem függetlenek a minták (anyai ágon rokonoktól veszünk anyai ági mintákat).
- 2.) Véletlen hasonlóság. Amikor egymástól távol élő populációkat hasonló migrációs hatások értek egy harmadik populációból haplocsoport eloszlás vonatkozásában.
- 3.) Genetikai sodródás révén véletlen belső folyamatok révén. Ez a jelenség főként kis közösségekben fordulhat elő. A gyimesfelsőfoki csángók is ilyen genetikai sodródás miatt eshetnek közel a mediterrán populációkhoz és állnak közel a ciprusiakhoz (Fernández és mtsai 2014).
- 4.) Túl általános a „közös nevező”. Az általános modell nem képes kiszűrni az alcsoportok közötti különbségeket. Például az A, B, C, D csoportok amerikai őslakók közötti alcsoportjai is jól elkülöníthetők az ázsiai csoportoktól, de a számítási modell ebben az esetben ezt a különbséget nem tudja megjeleníteni. Különösen a korai tanulmányok használtak olyan általános „közös nevezőket”, olyan távoli csoportokat vontak össze, amelyek megkérdőjelezhető következtetéseket eredményeztek.

A jelen fejezetben azt a kérdést tesszük föl, hogy a kondai manysik, manysik, hantik haplocsoport eloszlás alapján mely 8 populációhoz állnak a legközelebb 174 populációban 27 haplocsoport alapján. (A haplocsoportokra vonatkozó adatokat a Juhász és mtsai 2015 alapján közöljük, az adatok közvetlen forrása annak mellékletében található meg.) A haplocsoportok: L, M, C, Z, E, G, Q, D, N, I, W, Y, A, S, O, X, R, HV, H, V, J, T, F, B, P, U, K. Mind a három populáció nem csekély mértékben különbözik egymástól, és a modellünk szerinti ősi ugor haplocsoport eloszlástól, amelyben a D haplocsoport szerepe elhanyagolható volt.

	Populáció	Távolság
1	hanti	15,09
2	kondai manysik	17,65
3	baskír	20,09
4	telengit	25,42
5	altáji kazah	25,75
6	kirgiz	27,36
7	teleut	28,7
8	sungan (Pamír, kelet-iráni)	28,7

*Euklideszi távolság alapján
a manysikhoz legközelebb álló populációk*

	Populáció	Távolság
1	baskír	12,35
2	manysi	17,65
3	hanti	17,66
4	sungan (Pamír, kelet-iráni)	23,65
5	tádzsik	23,8
6	ujgur	24,05
7	tatár	24,82
8	türkmén	24,82

Euklideszi távolság alapján a kondai manysikhoz legközelebb álló populációk

	Populáció	Távolság
1	hanti	15,09
2	manysi	17,66
3	kondai manysi	17,93
4	baskír	24,59
5	csuvas	27,72
6	tatár	27,97
7	török (anatóliai)	28,3
8	tádzsik	28,79

Euklideszi távolság alapján a hantikhoz legközelebb álló populációk

A táblázatok alapján két észrevételt tehetünk. Az első az, hogy az obi-ugorok a nem jelentéktelen különbségek ellenére is egymáshoz állnak legközelebb, ha 174 populáció összefüggésrendszerében vizsgáljuk őket. A másik észrevételünk az, hogy mind a három obi-ugor adatsor esetében igaz, hogy a másik két obi-ugor csoport után közvetlenül a baskírok következnek. Felmerül a kérdés, hogy a baskírok kihez állnak legközelebb, mert elvileg lehetséges, hogy a baskíroknak van közelebbi „rokona” az obi-ugoroknál. Ha megvizsgáljuk a kérdést, akkor azt tapasztaljuk, hogy a baskírokhoz is az obi-ugorok állnak a legközelebb.

	Populáció	Távolság
	kondai	
1	manysi	12,35
2	hanti	17,93
3	manysi	20,09
4	tádzsik	22,4
5	ket	23,27
6	kurd	23,43
7	türkmén	23,55
8	csuvas	24,04

Euklideszi távolság alapján a baskírokhoz legközelebb álló populációk

Véleményünk szerint az obi-ugor és baskír anyai vonalak közötti párhuzamok két független jelenségre vezethetők vissza. Egyfelől egy jelentős ugor szubsztrátum található Baskíriában. Erre utal a C (14,2%) és G (2,7%) haplocsoportok relatíve magas aránya. Másfelől valószínűleg haplocsoportok tekintetében párhuzamos folyamatok érték az obi-ugorokat és a baskírokat a D haplocsoport belépésével. De míg az egyik paleoszibériai, a másik vélhetően türk népességgel lépett be a vizsgált populációk génállományába. A baskírok és obi-ugorok apai génállományában az N1c haplocsoport jelenti a kapcsolatot: a baskíroknál 17%, jelentős regionális eltérésekkel 3% és 65% között ingadozva (Lobov 2009); a manysiknál 23,3% (Fehér és mtsai 2014), a hantiknál 38,3% (Tambets és mtsai 2004).

Fontos kiemelni, hogy a baskírok között az N1c maximumát Lobov Orenburg megye keleti részén mérte (65%), ahol az anyai C (20,3%), G (6,1%) és A (3,8%) csoportok jelenléte is átlag fölötti, viszont a más baskír populációkban gyakori kelet-ázsiai eredetű B, D és F csoportok gyakorisága átlag alatti. Az FTDNA adatai szerint, a potenciális ugor migrációs marker, az N1c-L1034 szintén kimutatható Orenburg vidékén. De kiugróan magas a Szierlibasevszkij vidéki mintákban is az N1c haplocsoport aránya: 54%, és valamivel átlag feletti Szaratov környékén, 20%. Más területeken jóval alacsonyabb az N1c haplocsoport aránya. Így a Perm és Bajmak vidéki baskírokban például csak 3%.

A baskírok apai vonalai kevésbé tagoltak az anyai vonalaiknál, amely háttérben valószínűleg a nemzeti szervezeti viszonylag kései továbbélése áll. Ezzel összefüggésben a baskírok apai és anyai vonalainak földrajzi eredete is jelentősen eltérő, amely azt eredményezi, hogy baskírok és az obi-ugorok apai vonalainak átfogó képe már nagymértékben eltér egymástól. A baskír apai vonalakra valószínűleg a ma már csak nyomokban kimutatható nemzeti szervezeti, míg az anyai vonalakra az „őslakosság” hatott nagyobb mértékben.

Távolságszámítás másképpen, avagy az andronovói kapcsolat

A székelyeket a környező népektől a kelet-ázsiai haplocsoportok különböztetik meg. Az A, C, G, Y haplocsoportok, északkelet-ázsiai eredetű haplocsoportok (Derenko és mtsai 2007). A B haplocsoport gyakori Délkelet-Ázsiában is, de a B haplocsoport B4 alcsoportja, amely a székely mintában is található, a B haplocsoport leggyakoribb északkelet-ázsiai alcsoportja (Derenko és mtsai 2012). Így nagy valószínűséggel állítható, hogy a csíkszeredai székelyekben található kelet-ázsiai haplocsoportok végső soron Északkelet-Ázsiából származnak. Említésre méltó, hogy az A, B és C haplocsoportok részt vettek az Újvilág benépesítésében is.

A jelen fejezetben azt a kérdést tesszük föl, hogy honnan származhatnak a csíkszeredai székelyekben lévő kelet-eurázsiai elemek. Vizsgáljuk meg először a kérdéses haplocsoportok eredetét és földrajzi elterjedését egyenként.

A C és G haplocsoportot már átekintettük az első fejezetben.

A 24 500 éves női Y haplocsoport rendkívül ritka. Az Amur-vidéken élő, elszigetelt nyelvet beszélők nyivh népcsoportban (66%), valamint szomszédos tunguz nyelvű népekben (ulcsi 38%, negidal 21%) gyakori. Jelen van még 3-4%-ban Indonéziában és a Fülöp-szigeteken is, de Európából és Nyugat-Szibériából gyakorlatilag hiányzik. Meglepő párhuzam a C és G2 haplocsoport között, hogy az Y haplocsoportot az Urálon innen mindössze a baskíroknál (0,5%) és a székelyeknél (0,6%) mutatták ki

eddig. Az Y haplocsoport Közép-Ázsiában a kirgizeknél és Belső-Ázsiában (Jodi és mtsai 2006) és a Bajkál-tó környékén fordul elő szórványosan (Derenko és mtsai 2007). (A székelY Y1 haplotípus (16126C-16231C-16266T-16519C) csak 3 kirgizzel és 1 ferganai üzbéggel egyezik meg.)

A női A haplocsoport 24 ezer éves északkelet-ázsiai vonal, az eszkimók között 80-96%-os előfordulását, de nagyon gyakori a többi amerikai őslakos között is. A csukcsok között is 47%, de más mai népegekben már 15% alatti. Ezzel szemben a korai és késő krotovói és fjodorovói időszakban a Baraba-sztyeppén (Molodin 2006) és az ázsiai hun sírokban is 15-17%-os (Keyser-Tracqui és mtsai 2003) előfordulását. Az Urálon innen csak a Volga-Káma vidéken élő népeknél (1-2% a komik, marik és csuvasok között), ezen kívül 1% fölötti gyakorisággal csak a csíkszeredai székelYeknél és gyimesi csángóknál, valamint a magyar honfoglaló csontleletek között fordul elő. A kondai manysiknál 5% az előfordulása, de az északi manysiknál nincs és a hantiknál is csak 1%. Magyar-obi-ugor haplotípus egyezés sincs. Ezért kérdéses, hogy az A csoport részt vett-e az ugor etnogenezisben.

Ha a csíkszeredai székelYekben megtalálható északkelet-ázsiai haplocsoportok egészének, azok belső szerkezetének elemzését célozzuk meg, akkor egy trükkre van szükségünk, mert a mai székelYekben lévő haplocsoportok döntően nyugat-eurázsiaiak. A trükk alapja a következő. Ha elég nagy népességről van szó, akkor a kelet-eurázsiai haplocsoport együttes aránya csökken ugyan, de az egyes haplocsoportok egymáshoz viszonyított aránya nem változik. Talán egy kép jobban megvilágítja a távolság fogalom mögött meghúzódó tartalmat. Lehet, hogy a „hógolyóból lavina lesz”, de a „hógolyó” belső szerkezete nem változik, ha a demográfiai folyamatok folyamatosan kiegyenlítettek. Magyarán olyan populációkat keresünk, ahol a kelet-eurázsiai haplocsoportokon belül viszonylag sok a C, kevés a D vagy teljesen hiányzik, van egy kis A és még kevesebb a G a haplocsoportok között.

Ezt az elvárásunkat matematikai nyelven is megfogalmazhatjuk. Ehhez bevezetünk egy új távolság fogalmat, amelyet haplocsoportok egy halmazára vetített vagy normált euklideszi távolságnak nevezünk. A haplocsoportokra normált euklideszi távolság fogalmát egy példával világítjuk meg. Tegyük föl, hogy két nép három azonos haplocsoportból áll. Az egyik esetében az arányok (0,4, 0,4, 0,2), a másik nép esetében (0,2, 0,2, 0,6). Ha ezt a két haplocsoport eloszlást az első két koordinátára (haplocsoportra) normáljuk, akkor ugyanazt az eloszlást kapjuk: (0,5, 0,5). Ez azt jelenti, hogy a szokásos diszkusszió figyelembe vételével vizsgálható, hogy a vizsgált 2 haplocsoport esetleg egy közös forrásból származik a két nép esetében.

Az összehasonlító vizsgálathoz a 176-ból 89 olyan ma élő és régészeti anyaghoz köthető eurázsiai populációt vettünk alapul, ahol legalább 5% a kelet-ázsiai haplocsoportok aránya. (A kiválogatott populációk a Melléklet I-ben találhatók.) A székelYektől kiszámítottuk az összes egyértelműen kelet-eurázsiai haplocsoportra, az A, B, C, D, F, G, Y, Z haplocsoportokra vetített euklideszi távolságot. A táblázatban a 8 legközelebbi populációt jelenítjük meg. A táblázatban látható, hogy hány százalék a teljes népességben a kelet-ázsiai eredetű haplocsoportok aránya, és megjelöltük a szám szerint négy legfontosabbnak tűnő A, C, D és F haplocsoportok arányát a kelet-ázsiai elemeken belül. Az A és a C a két leggyakoribb kelet-ázsiai haplocsoport a csíkszeredai székelYekben, a D és az F pedig hiányzik annak ellenére, hogy azok gyakori északkelet-ázsiai haplocsoportok.

Populáció	Távolság	Teljes mintaszám	Keleti elemek aránya (%)	A hcs.	C hcs.	D hcs.	F hcs.
				(%)	(%)	(%)	(%)
Székely	0	178	7,9	13,8	63,8	0	0
Késő Krotovo (Baraba)	0,161	20	60	25	66,7	0	0
Fjodorovo (Baraba)	0,21	20	65	23,1	76,9	0	0
Altaj-kizsi	0,241	90	61,7	5,3	51,7	14,4	8,9
Jukagír	0,259	100	100	0	67	18	0
Tuva	0,265	105	84,6	1,2	59,1	18,2	10,2
Keleti evenki	0,285	45	99,4	2,2	62,4	24,2	0
Sungan (Pamír)	0,286	44	20,5	11,2	88,8	0	0
Jakut	0,302	36	92	0	69,6	24,3	0

*Populációk a székelyektől
a kelet-eurázsiai haplocsoportokra normált távolság alapján*

Láthatóan a székelyekhez azok a népeségek állnak legközelebb a kelet-eurázsiai genetikai komponenst illetően, ahol magas a női C, de relatíve alacsony a D aránya. Logikusnak tűnik az az eredmény is, hogy a késő krotovói (Kr.e. 1750-2000) és fjodorovi (Kr.e. 2000-1500) csontleletek állnak legközelebb a székely keleti elemekhez. A számolás eredménye akkor lenne teljesen legitim, ha biztosan tudnánk, hogy az Irtis-menti feltételezett ugor szállásterület után a székelyeket már nem érte jelentős kelet-ázsiai eredetű genetikai hatás. Ezt a kérdést a magyar vándorlás feltérképezése tudja igazolni vagy cáfolni, de jelen tudásunk alapján életszerű feltevés. A hantikat és manysikat viszont még érte olyan türk vagy paleoszibériai hatás a D haplocsoport révén, ami hozzájárult ahhoz, hogy a mai baskírokhoz közelíti a mai manysikat.

Két egymástól független észrevétel is támogatja az ugor jelenlétet a fjodorovói régészeti horizontban. A székelyekben kiugróan magas az andronovói migrációval kapcsolatba hozható T1 haplotípus jelenléte. Továbbá a kelet-eurázsiai haplocsoportokra normált euklideszi távolsággal számolva a székelyekhez legközelebb két bronzkori kultúra áll 89 populáció közül. A szeima-turbinói fémesszközöket használó késő krotovói kultúrával (Kr.e. 2000-1750) jelennek meg a Baraba sztyeppén az ugor jellegű haplocsoportok, és a fjodorovói korban (Kr.e. 2000-1500) sem változik a népesség biológiai képe az mtDNS haplocsoportok alapján. A bronzkor és a vaskor közötti átmeneti periódusban (Kr.e. 900-tól) dominánsan nyugat-eurázsiai csoportok jelennek meg a Baraba sztyeppén és eltűnnek az ugor jellegű C és G2a haplocsoportok.

A genetikai adatokból nem dönthető el, hogy a hatalmas kiterjedésű és rendkívül tagolt fjodorovói régészeti horizont melyik változatában élhettek ugorok. A Minuszinszki-medence például biztosan kizárható, mert ott csak a Tagar kultúrával (Kr.e. 800–Kr. u. 100) jelennek meg a modellünk szerint korai ugorokra is jellemző C és G2a haplocsoportok (Keyser és mtsai 2002).

Az Omszktól keletre eső területeken, a Baraba sztyeppén, az Irtis középső folyása azonban genetikai adatok alapján is szóba jöhet. Érdekes párhuzam a régészeti és

genetikai eredmények között, hogy Fodor István szerint az obi-ugorok a bronzkor végén az Irtis középső folyása vidékéről északra vándorolnak az Alsó-Ob vidékére a korszakban beköszönő felmelegedés hatására (Fodor 1975, 68. oldal), és helyükre nyugatról pásztornépek (feltételezhetően indo-irániak) nyomulnak. Az Alsó-Ob mentén aztán keverednek a helyi őslakosokkal az obi-ugorok elődei (Fodor 1975, 68. oldal), amely keveredés nyomát könnyen lehet, hogy a székelyekből hiányzó apai vonalú N1b haplocsoport és az anyai vonalú D haplocsoport erőteljes jelenléte őrizte meg.

Összefoglalás

A jelen dolgozatban használt eszköztár nem teszi lehetővé, hogy határozott állításokat fogalmazzunk meg az ugor és magyar őstörténetre vonatkozóan. A HV1 haplotípus egyezések, a genetikai távolság, a kelet-eurázsiai haplocsoportokra normált euklideszi távolság nem alkalmasak arra, hogy megalapozott történelmi következtéseket vonjunk le. A felsorolt eszközök segítségével mégis több olyan összefüggést mutatattunk ki, amelyek további vizsgálatra érdemesek.

Első észrevételünk az, hogy az apai vonalakkal egyezően, az anyai vonalak is megerősítik a csíkszeredai székelyek eredendően magyar eredetét.

Ha azonban összevetjük a székely és honfoglaló népesség kelet-ázsiai eredetű haplocsoportjait, akkor nehezen megválaszolható kérdések sorozata merül föl. Az első honfoglalókat vizsgáló tanulmány nem csekély arányban mutatott ki kelet-ázsiai elemeket, de a C és G haplocsoportok teljesen hiányoztak az elsőként vizsgált mintákból (Tömör 2008). Egy jóval nagyobb merítés után a C haplocsoport aránya már 4%, és a G haplocsoport aránya 1% lett (Mende Balázs előadása alapján), de a C és G haplocsoport így is egyértelműen kisebbségben van a többi kelet-ázsiai haplocsoporttal szemben.

Úgy tűnik, mintha 1100 év keveredés után a csíkszeredai székelyekben magasabb lenne a C haplocsoport aránya (5,1%), mint a honfoglalókban (4%) volt eredetileg. Másrészt úgy tűnik, hogy a székelyeket egyértelműen kevesebb, nem ugor eredetű kelet-ázsiai hatás érte, mint a honfoglalókat. Ezekre a látszólagos paradoxonokra későbbi kutatások adhatják meg a választ.

Modellünk szerint négy különböző genetikai centrumból építkeztek a korai ugor közösségek. Egy északkelet-ázsiai eredetű fémműves, egy végső soron északkelet-európai eredetű vadászó-gyűjtögető, egy andronovói, és egy a vaskor és a bronzkor határán Dél-Szibériában megjelent nyugati pásztorkodó népességből táplálkozott az ugor génkészlet. Említésre méltó, hogy a szeima-turbinói fémművesség egyik etnikai komponense a régészeti leletek alapján valószínűleg a Bajkál–Jenyiszej régióból származik (Koryakova 2007, 108. oldal).

A rendelkezésre álló genetikai adatok alapján számos fontos kérdés eldönthetetlen. Így nem tudjuk, hogy a magyarok és az obi-ugorok elődei valós kulturális közösséget alkottak, vagy csak egymás közelében éltek, és ezért érték őket hasonló genetikai impulzusok. Azt sem tudjuk meghatározni, hogy amennyiben valós kulturális közösséget alkottak, akkor mikor váltak el egymástól. Mindenesetre, úgy tűnik, a vaskorban már véglegesen megszakadtak a kapcsolatok, mert modellünk alapján az utolsó közös genetikai hatások a vaskor és bronzkor határán érték az obi-ugorok és a magyarok elődeit.

Komolyan felmerül annak a lehetősége, hogy az anyai vonalú C haplocsoporthoz és az apai vonalú N1c haplocsoportoz köthető az ugor nyelv. Fontos látnunk, hogy – a bronzkorban legalábbis – a feltételezett genetikai hatások időrendje és valószínűsíthető mértéke lehetővé teszi a nyelvi folytonosságot.

Érdekes paradoxon a magyar és iráni nyelvek viszonyában, hogy a szókészlettel szemben a magyar hangrendszerben nem elhanyagolható iráni szubsztrátum hatás mutatható ki (pl. a szókezdő **p- > f* hangváltozás) (Veres 2009, 73. old). A jelenlétegre az a valószínűtlen magyarázat merül föl, hogy egy adott történelmi környezetben a magyarok elődei magasabb presztízzsel rendelkeztek a környező iráni csoportokkal szemben. Véleményünk szerint a fejlett fémműves kultúrával rendelkező késő Krotovo népesség és a vélhetően proto-iráni nyelvet beszélő, a Baraba sztyeppén kisebbségi fjodorovói csoportok között zajló kulturális kölcsönhatások lehetővé teszik a fenti paradoxon feloldását.

A Baraba-sztyeppén a fjodorovói népesség és a helyi szeima-turbinói eszközöket használó késő Krotovo lakosság között biológiai folytonosság mutatható ki. A genetikai adatok alapján mind a két kultúra esetében felmerül az ugor etnikum lehetősége. A genetikai és régészeti adatok alapján reális elképzelésnek tűnik, hogy a Középső-Irtis mentéről az obi-ugorok elődei a bronzkor és a vaskor határán az Alsó-Ob vidékére húzódhattak föl, és ott keveredhettek a helyi paleoszibériai őslakossággal. A magyarok vándorlására vonatkozóan nem tudunk ilyen pontos elképzelést megfogalmazni. A régészetileg alátámasztott baskíriai állomás a genetikai adatokkal is összhangban van. Az Irtis vidékéről Baskíriába történő, egyenes vonalú nyugat-szibériai vándorlás nyomait nem tudtuk kimutatni, de megfogalmaztuk egy Nyugat-Kirgizisztánt és a szomszédos területeket érintő útvonal lehetőségét.

Baskíriában meghatározónak tűnik az ugor szubsztrátum jelenléte, amely földrajzi értelemben rendkívül tagolt. Archeogenetikai adatok hiányában nem dönthető el, hogy a tárgyi hagyatéka alapján potenciális ugor, bronzkori Mezhovka kultúra esetében (Kr.e. 1200-800) (Koryakova és mtsai 2007, 175. oldal), vagy az obi-ugorok, esetleg az Urál vidéken maradt magyarok nyomát jelzik ki az eredmények. Az is lehetséges, hogy olyan egymásra rétegződő hatások sorozatáról van szó, amelyek különböző mértékben fejtették ki a hatásukat a különböző mikrorégiókban. Így elképzelhető, hogy más-más okokkal magyarázható az apai vonalú N1c, és az anyai vonalú C és G2a haplocsoport viszonylag magas aránya a különböző baskír területeken.

A rendelkezésre álló adatok alapján az Orenburgtól keletre élő baskíroknak apai és anyai vonalakban egyaránt kiugróan magasnak tűnik az ugor szubsztrátum jelenléte. Ez a terület már elég délen van ahhoz, hogy komolyan felmerüljön annak a lehetősége, hogy az Orenburg vidéki baskírokat ért ugnornak tűnő genetikai hatást, az Urál vidéken maradt magyarokkal magyarázzuk.

Végezetül legjobb tudomásunk szerint a jelen dolgozat az első, amely nem nyelvészeti alapon hívja föl a figyelmet arra, hogy a jukagírok és egyes finnugor csoportok elődei között érintkezés történhetett. Úgy tűnik, hogy a legsokrétűbb kapcsolat a C haplocsoportban az ugorok és a Bajkál-tó vidékén élő vagy onnan származó népek között áll fenn. Mindez a Bajkál-tó környékének, és a jakutok és burjátok nyelvi, embertani, néprajzi, régészeti és genetikai vizsgálatának a fontosságára hívja föl a figyelmet.

Reméljük a további kutatások alkalmat adnak a fent vázolt összefüggések és kérdések vizsgálatára.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük Peterdy Tamásnak és az SAP Hungarynak, hogy lehetővé tette a genetikai távolságot számoló szoftver elkészítését.

Szótár

Mitochondriális DNS vagy röviden mtDNS

Sejtjeink örökítő anyaga nagyobb részben a sejtmagban, kisebb részben a mitokondriumoknak nevezett sejtszervecskékben helyezkedik el. Az örökítő anyag ezen állománya a mitokondriális, vagy röviden az mtDNS. Az mtDNS kizárólag anyai vonalon öröklődik. Így az mtDNS alkalmas anyai vonalak egyértelmű követésére.

Hipervariábilis szakasz

A populációgenetikában az mtDNS-nek egy gyakran változó (mutáló) szakaszát, az ún. hipervariábilis génrészeket vizsgálták sokáig, de ma már a teljes szekvenálás a cél. Mivel teljes szekvenálással készült adat még kevés van, ezért az elérhető adatokból indultunk ki. Az mtDNS 16569 db nukleotidból (bázispár) áll, minden egyes helyen négy különböző nukleotid jelenhet meg (A – adenin, G – guanin, C – citozin, T – tamin). A 16024–16365 közötti szakasz a hipervariábilis 1. régió.

Haplotípus, haplocsoport

Az „mtDNS Éva” a referencia vagy Cambridge szekvencia, amelytől való eltérések határozzák meg a haplotípus fogalmát. A haplocsoportokat bizonyos pontokon való nukleotidok jelenléte/hiánya határozza meg a vizsgált szakaszon a Cambridge szekvenciához képest.

Melléklet I.

Oroszország európai része: Tambov (73), Vologda (39), Ivanovo (41), Orel (40), Rjazan (60), Szmolenszk (62), Novgorod, (34), Lipetszk (59), Tula (97) (Mozorova és mtsai 2012).

Altaj–Szaján régió: altaji (110), hakasz (53), shor (30), szojot (48), todjin (48), tofalar (58), tuvai (90) (Derenko és mtsai 2003).

Nyugat-Szibéria: nganaszan *Volodko és mtsai (2002)*, szibériai tatár (218) (Naumova és mtsai 2007), Odinoovo (10), kora Krotovo (6), késő Krotovo (20), Fjodorovo (Baraba) (20), késő Irmen (14) (Molodin és mtsai 2012), Fjodorovo (Minuszinszki-medence) (10) (Keyser 2009).

Közép-Ázsia: üzbég (328), tadzsik (244), kazah (256), kirgiz (249), türkmén (249), afgán (98) (Jodi és mtsai 2012).

Kelet- és Közép-Szibéria: burját (91) (Derenko és mtsai 2003), barga mongol (149), jakut (191) (Fedorova és mtsai 2003), jukagír (100), szibériai eszkimó (126), csukcs (182) (Volodko és mtsai 2002).

Volga–Urál régió: baskír (221), komi-permják (74), komi-zürjén (62), csuvas (55), kazanyi tatár (228), mari (136), mordvin (102), udmurt (101) (Bermisheva és mtsai 2002).

Melléklet II.

Székely (178), Késő Krotovo – Baraba (20), Fyodorovo – Baraba (20), Altai-Kizhi (90), Yukaghir(100), Tuvans(105), East Evenks(45), Shungan (Pamiri)(44), Yakuts(36), Kurdish(52), Udegey(46), Konda Mansi (59), West Evenks (73), Nganasan (39), Komi Permyak (74), Dniepr-Donets culture (17), Tarim Basin Mummies (20), Chuvantsi (32), Bashkir (221), Koryak (155), Mongolians (47), Teleuts (53), Ust-Tartas(17), Hazara(78), Mansi(63), Pashto/Afghan (90), Telengits (71), Kazakh (53), Tajik (146), Early Krotovo (6), Khakass (57), Kyrgyz (95), Turkmen (75), Tatar (228), Ket (38), Barghut mongol (149), Chukchi (182), Negidal (33), Khamnigans (99), Uyghur (47), Khanty (106), Buryats (295), Uzbek (127), Tujia (97), Chuvash (55), Kalmyks (110), Ulchi (87), Hmong (167), Taiwan Chinese (155), Tibetan (155), Persians (82), Malay (Malaysia) (51), Ancient Hungarian (68), Egyin Gol Xiongnu (46), Hui Chinese (45), Altai Kazakhs (98), Yi (Lolo-Burmese) (87), Qin China aDNA (19), Han Chinese (251), Mari (136), Mien (370), Laos (214), Shors (82), Bai (Yunnan) (90), Japanese (169), Itelmen (47), Kinh (139), Turkish (50), Udmurt (101), OdinoVo (10), Korean (103), Altai Bronze Age (12), Indonesia (54), Thai (33), South Vietnam (35), Taiwan aborigines (640), Maluku Islands (62), Nivkh (56), Lahu (Lolo-Burmese) (82), Cham (168), Siberian Eskimo (126), Ryukyu Islands (48), Aleut Islanders(199), Philippine(59), Canadian Eskimo (96), Greenland Eskimo (385), Papua New Guinea (48).

Németh Endre, Fehér Tibor, Pamjav Horolma

Irodalom

- Balankovsky O.P. (2012). *Izmenchivnost genofonda v prostranstve I vremeni: sintez dannykh o genogeografii mitokondrialnoi DNK I Y-khromosomy*. Autoreferat. Moskva 2012 (in Russian).
- Bermisheva és mtsai (2002). Diversity of Mitochondrial DNA Haplogroups in Ethnic Populations of the Volga–Ural Region *Molecular Biology*, Vol. 36, No. 6, 2002, pp. 802–812. Translated from *Molekulyarnaya Biologiya*, Vol. 36, No. 6, 2002, pp. 990–1001.
- Bíró A. (2014) és mtsai. Testing Central and Inner Asian admixture among contemporary Hungarians. *Forensic Science International: Genetics*. 1872-4973/2014 Elsevier Ireland Ltd. <http://dx.doi.org/10.1016/j.fsigen.2014.11.007>.
- Bramanti, B. et al. (2009), Genetic Discontinuity Between Local Hunter-Gatherers and Central Europe's First Farmers, *Science*, vol. 326. no. 5949 (October 2009), pp. 137–140
- Brandstatter A. és mtsai (2007). Migration Rates and Genetic Structure of two Hungarian Ethnic Groups in Transylvania, Romania. *Annals of Human Genetics* (2007) 71,1–13
- Cinnioglu és mtsai (2004). Excavating Y-chromosome haplotype strata in Anatolia. *Hum Genet* (2004) 114 : 127–148 DOI 10.1007/s00439-003-1031-4.
- Csősz Aranka és mtsai (2011): Archeogenetikai vizsgálatok Szeged-Kiskundorozsma, Hosszúhát lelőhely 10. századi népességén. Móra Ferenc múzeum évkönyve *Studia Archeologica XII*. Szeged 2011.

- Derenko M. V. és mtsai (2003). Diversity of Mitochondrial DNA Lineages in South Siberia. *Annals of Human Genetics* (2003) 67,391–411.
- Derenko M. és mtsai (2007). Phylogeographic Analysis of Mitochondrial DNA in Northern Asian Populations. *Am. J. Hum. Genet.* 2007;81:1025–1041.
- Derenko M. és mtsai (2012) Complete Mitochondrial DNA Analysis of Eastern Eurasian Haplogroups Rarely Found in Populations of Northern Asia and Eastern Europe. *PLoS ONE* 7(2): e32179. doi:10.1371/journal.pone.0032179
- Der Sarkissian és mtsai (2013). Ancient DNA Reveals Prehistoric Gene-Flow from Siberia in the Complex Human Population History of North East Europe. *PLOS genetics*. DOI: 10.1371/journal.pgen.1003296.
- Di Cristofaro és mtsai (2013). Afghan Hindu Kush: Where Eurasian Sub-Continent Gene Flows Converge. *PLoS ONE* 8(10): e76748. doi:10.1371/journal.pone.0076748
- Fedorova S. A. (2003). Analysis of Mitochondrial DNA Lineages in Yakuts. *Molecular Biology*, Vol. 37, No. 4, 2003, pp. 544–553. Translated from *Molekulyarnaya Biologiya*, Vol. 37, No. 4, 2003, pp. 643–653.
- Fehér és mtsai (2014). Y-SNP L1034: limited genetic link between Mansi and Hungarian-speaking populations. *Mol Genet Genomics* DOI 10.1007/s00438-014-0925-2.
- Fernández Domínguez, E. (2005), Polimorfismos de DNA mitocondrial en poblaciones antiguas de la cuenca mediterránea. (Doctoral thesis).
- Fernández, E. et al. (2014), Ancient DNA analysis of 8000 B.C. Near Eastern farmers supports an Early Neolithic pioneer maritime colonization of mainland Europe through Cyprus and the Aegean Islands, *PLoS Genetics* 10(6): e1004401.
- Fodor I. (1975). A finnugor régészeti fő kérdései. In: Uráli népek. Corvina kiadó, Budapest.
- Grugni és mtsai (2012). Ancient Migratory Events in the Middle East: New Clues from the Y-chromosome Variation of Modern Iranians. *PLoS ONE* 7(7): e41252. doi:10.1371/journal.pone.0041252
- Jodi. A. és mtsai (2009). The mtDNA composition of Uzbekistan: a microcosm of Central Asian patterns. *Int J Legal Med* DOI 10.1007/s00414-009-0406-z.
- Juhász Z. és mtsai (2015). mtDNA analysis of 174 Eurasian populations using a new iterative rank-correlation method. *Mol Genet Genomics*, 2015 Jul 5. [Epub ahead of print].
- Keyser C. és mtsai. (2009). Ancient DNA provides new insights into the history of south Siberian Kurgan people. *Human Genetics*.
- Keyser-Tracqui és mtsai (2003). Nuclear and Mitochondrial DNA Analysis of a 2,000-Year-Old Necropolis in the Egyin Gol Valley of Mongolia. *Am. J. Hum. Genet.* 73:247–260, 2003.
- Koryakova és mtsai (2007). The Urals and Western Siberia in the bronze and iron age. Cambridge University Press.
- Lobov (2009). Struktúra genofonda subpopulatsiy bashkir (in Russian); Autoreferat – Ufa, 2009
- Malmström, H. et al. (2015), Ancient mitochondrial DNA from the northern fringe of the Neolithic farming expansion in Europe sheds light on the dispersion process, *Phil. Trans. R. Soc. B*, vol. 370, no. 1660, 20130373.

- Mathieson, I et al. (2015), Eight thousand years of natural selection in Europe, bioRxiv preprint March 14, 2015; update 10 October 2015.
- Mooder K. (2006). Population affinities of Neolithic Siberians: A snapshot from prehistoric Lake Baikal. *American Journal of Physical Anthropology* A03/2006; 129(3):349–61. DOI: 10.1002/ajpa.20247.
- Molodin I. és mtsai (2012), Human migrations in the southern region of the West Siberian Plain during the Bronze Age: Archaeological, palaeogenetic and anthropological data. In: *Population Dynamics in Prehistory and Early History* (2012) Ed. by Kaiser, Elke / Burger, Joachim / Schier, Wolfram ISBN: 978-3-11-026630-6 DOI: 10.1515/9783110266306
- Morozova I. és mtsai (2002). Russian ethnic history inferred from mitochondrial DNA diversity. *American Journal of Physical Anthropology* Volume 147, Issue 3, pages 341–351, March 2012.
- Naumova I. Y. és mtsai (2008). Mitochondrial DNA Diversity in Siberian Tatars of the Tobol–Irtysh Basin. ISSN 1022-7954, *Russian Journal of Genetics*, 2008, Vol. 44, No. 2, pp. 215–226. © Pleiades Publishing, Inc., 2008.
- Németh E. és mtsai (2015). Ugorok, finnugor, markerek. In: *Finnugor Világ*. 2015, márciusi szám 11–23.
- Newton, J. (2011), Ancient Mitochondrial DNA From Pre-historic Southeastern Europe: The Presence of East Eurasian Haplogroups Provides Evidence of Interactions with South Siberians Across the Central Asian Steppe Belt. Masters Theses, Grand Valley State University, Paper 5.
- Pimenoff V. N. és mtsai. (2008). Northwest Siberian Khanty and Mansi in the junction of West and East Eurasian gene pools as revealed by uniparental markers. *European Journal of Human Genetics* 16, 1254–1264.
- Roots S. és mtsai (2000). On the phylogeographic context of sex-specific genetic markers of Finno-Ugric populations. In: Künnap A. (ed) *The roots of peoples and languages of Northern Eurasia II and III*. University of Tartu, Division of Uralic Languages/Societas Historiae Fenno-Ugricae, Tartu, pp 148–164.
- Skoglund, P. (2013), *Reconstructing the Human Past using Ancient and Modern Genomes*, Dissertation Uppsala University.
- Soares és mtsai (2009). Correcting for Purifying Selection: An Improved Human Mitochondrial Molecular Clock. *Am J Hum Genet*. 2009 Jun 12; 84(6): 740–759. doi: 10.1016/j.ajhg.2009.05.001
- Szécseyi-Nagy et al. (2015), Tracing the genetic origin of Europe's first farmers reveals insights into their social organization, *Proceedings of the Royal Society B*, vol. 282, no. 1805, 20150339. (Previously published online 2014 elsewhere before print).
- Tambets és mtsai (2004). The Western and Eastern Roots of the Saami—the Story of Genetic “Outliers” Told by Mitochondrial DNA and Y-Chromosomes. *Am. J. Hum. Genet*. 74:661–682.
- Tömöry Gyöngyvér (2008). A Kárpát-medence honfoglalás kori (10–11. századi) lakosságának[,] valamint mai magyar nyelvű népcsoportoknak összehasonlító mitokondriális alapú filogeográfiai analízise. MTA Szegedi Biológiai Központ Genetikai Intézet. Szeged, 2008.

- Türk A. és mtsai (2014). A honfoglalás kori régészeti hagyatékkal kapcsolatot mutató keleti lelőhelyek. In: A honfoglalók viselete. Magyar őstörténet I. Kiadó: Helikon Kiadó.
- Veres P. (2009). Mérföldkövek a magyar őstörténetben. Napkút Kiadó.
- Volodko és mtsai (2008). Mitochondrial Genome Diversity in Arctic Siberians, with Particular Reference to the Evolutionary History of Beringia and Pleistocenic. The American Journal of Human Genetics (2008), doi:10.1016/j.ajhg.2008.03.019
- Völgyi A. (2009) és mtsai. Hungarian population data based on 11 Y-STR and 49 Y-SNP markers. Forensic Science International: Genetics: 2009.
- Wilde, S. et al. (2014), Direct evidence for positive selection of skin, hair, and eye pigmentation in Europeans during the last 5,000 ys, *PNAS*, vol. 111, no. 13, pp. 4832–4837.
- Yunusbajev B. és mtsai (2015). The Genetic Legacy of the Expansion of Turkic-Speaking Nomads across Eurasia. *PLOS Genetics* DOI:10.1371/journal.pgen.1005068 April 21, 2015.

Varjúdal, stilizált hibás nyelvhasználat és a dráma a finnugor irodalmakban

**a Rokon Népek Napja
központi rendezvénye az Országos Idegennyelvű Könyvtárban**

Idén október 16-án került sor a Rokon Népek Napjának központi rendezvényére, melynek az Országos Idegennyelvű Könyvtár adott helyet.

A Reguly Társaság 1991-ben frissítette fel és újította meg a korábban, a két világháború között már létezett finnugor rokonsági nap hagyományát. A társaság azóta minden évben változatos, a nagyközönség számára is vonzó programokkal várja az érdeklődőket október közepén. A rendezvényeken mindig részt vesznek rokon nyelveket beszélő népek képviselői is, az idén a finnek, udmurtok és hantik világába pillanthatót be a néző.

Az est műsorvezetője Tánczos Orsolya, a Reguly Társaság választmányi tagja volt, aki példás önmérsékletről tett tanúbizonyságot, és csak az egyes programpontok bekonferálására szorítkozott. A társaság elnöke és alapítója, Csúcs Sándor, valamint a másik szervező, a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezetének elnöke, Rubovszky Éva pedig szerényen csak a közönség soraiban foglalt helyet.

A program az előzetesen kiadott sorrendnek megfelelően a szeptemberben kiírt, Uráli népek az új évezredben c. fotópályázat eredményhirdetésével kezdődött, a pályázatra beérkezett képeket a műsor megkezdése előtt kivetítve mindenki megtekinthette, majd az eredményhirdetésekor a díjnyertes fotókat újra bemutatták. A pályázatot három kategóriában hirdették meg: tájkép, portré, életkép, minden pályázó egy-egy képet küldhetett mindegyik kategóriába. A pályázaton nem vehettek részt a Reguly Társaság választmányi tagjai és családtagjaik. A zsűrizés anoním és titkos volt, a zsűri tagjai Nagy Károly Zsolt, (MTA BTK Néprajztudományi Intézet), Szabó Magdolna (szentendrei Ferenczy Múzeum), Ruttkay-Miklán Eszter (zirici Reguly Antal Múzeum), Tamás Ildikó (MTA BTK Néprajztudományi Intézet) voltak. A díjazottak: tájkép kategóriában Ekaterina Georgieva (III. díj – nyári naplemente az Udmurt Köztársaság Igra járásában), Kutnyánszky Áron (II. díj – az udmurtiai Sarkan község látképe), Bíró Bernadett (I. díj – fehér éjszaka és hajnali pára Jászuntban); a portré kategóriában Sipőcz Katalin (III. díj – idős manysi nő), Ekaterina Georgieva (II. díj – dél-udmurt nő az ingét igazgatja fellépés előtt), Hatvani Flóra (I. díj – idős moksa nő mutatja be a házát és a szaunát), az életkép kategóriában Kutnyánszky Áron (III. díj – graffiti egy udmurt felüljárón), Ekaterina Georgieva (II. díj – udmurt lány tánca), Sipőcz Katalin (I. díj – Úton hazafelé: manysi nő egy csónakban okostelefonnal, mögötte komi férje). A társaság díjain kívül a zirici Reguly Múzeum is felajánlott egy különdíjat, melyet Schön Zsófia nyugat-szibériai tájképe nyert el.

Ezután Heini Lehtonen, az ELTE finn lektora mutatta be idén megvédett doktori disszertációjának téziseit. Az előadás címe: *„Új etnicitások” és a nyelv: a többnyelvűség napjaink Helsinkijében, szociolingvisztikai megközelítésben*. Lehtonen a finnországi, közelebből a helsinki iskolások körében tapasztalható többnyelvűséget kutatta. A téma fontosságát mutatja többek között az is, hogy 1980 óta Finnországban huszonöt-szörösrőse emelkedett azoknak a száma, akik anyanyelvként nem valamelyik finnországi hivatalos nyelvet (azaz a finnt, a svédet vagy a három számi nyelv egyikét – utóbbiak csak regionálisan hivatalosak) beszélik. A legtöbbek által beszélt ún. „más, nem hazai” nyelvek ma az orosz, az észt és a szomáli, de nem elhanyagolható az angol, arab, kurd, kínai és albán beszélők száma sem. A szociolingvisztikai kutatást két olyan helsinki iskolában végezte a szerző, ahol a diákok kb. húsz különböző nyelven beszélnek. A felmérés során 37 fiatallal készült interjú, és spontán beszélgetések anyagai is szolgáltatnak háttérrel a vizsgálatokhoz. A kutatás fő kérdései a következők voltak: hogyan lesz egy nyelvi vonásból szociális index, hogyan alakulnak ki a (nyelvi) stílusok, valamint hogyan fejezik ki a nyelv saját vagy idegen mivoltát. Mindezek alapján fény derült arra, hogyan és hol helyezik el magukat és nyelvüket a fiatalok az etnikai, nemi és stílusbeli viszonyokban, hogyan értékelik a többnyelvűséget és a finn nyelvtudást, mit értenek a finn és a külföldi fogalmán (ez utóbbi – kissé meglepő módon – gyakran eltér a köznyelvben ismert jelentéstől). Különösen érdekes volt a stilizált, szándékoltan rossz (azaz hibás) finn nyelv használata, ami egyfajta távolságtartást jelent egy-egy adott jelenségtől vagy személytől. A különböző nyelvi és szociális háttérből érkező fiatalok egymás közti nyelvi és társasági viszonyai, valamint kifelé mutatott képe roppant érdekes volt a magyar hallgatóság számára is, talán érdemes lenne hasonló kutatásokat folytatni nálunk is, hiszen hozzánk is egyre több kultúrából érkeznek családok, gyermekeik gyakran magyar iskolákban tanulnak, nyelvi, szociális (és így természetesen szociolingvisztikai) attitűdjük pedig sok

tényezőitől függhet. Egy ilyen felmérés eredményei pedig bizonyára nagy segítségére lehetnek az őket tanító pedagógusoknak is.

A tudományos fejtegetésbe esetleg belefáradt közönség ezután az Udmurt Állami Egyetem oktatóinak, illetve a szintén udmurtiai Kuzebaj Gerd Nemzetiségi Gimnázium tanárainak beszámolóját hallgathatta meg. A program szerint az udmurt nemzetiségi oktatásról beszéltek volna, de mivel ebben a témában a nap során korábban az ELTE Finnugor Tanszékén már volt egy műhelykonferencia, a vendégek végül csak röviden szóltak arról, merre jártak és mit tapasztaltak Magyarországon. Udmurtul elhangzott szavait Salánki Zsuzsa, az ELTE adjunktusa fordította magyarra. A valóban nagyon rövid, velős beszámoló után a vendégek elénekeltek egy udmurt népdalt, melyhez stílusosan illett a néhányuk által viselt díszes, eredeti népviselet.

Pusztay János nyugalmazott professzor az idén szeptember 4–7. között Badacsonyan megrendezett 13. Finnugor Írókongresszusról, illetve az ehhez kapcsolódó általános kérdésekről tartott előadást *Irodalom az asszimiláció árnyékában* címmel. A finnugor írókongresszust kétfévente rendezik meg, változó helyszíneken. Kérdés természetesen, beszélhetünk-e finnugor írókról, finnugor irodalomról egyáltalán, hiszen sem a nyelv, sem a társadalmi és történelmi háttér nem azonos. Az önálló államisággal rendelkező három népen (magyar, finn és észt) kívül a legtöbb finnugor nép Oroszországban él, vagy köztársaságban (mordvinok, marik, udmurtok, komik, karélok), vagy autonóm körzetben (hantik, mansik), vagy – mint pl. a vepszék vagy a kolai számik – mindenféle közigazgatási jog nélkül, kisebbségként az oroszok között. Sajátos helyzetben vannak a számik, akik négy ország területén, Norvégiában, Svédországban és Finnországban, valamint igen csekély számban Oroszországban laknak. A „finnugor író” éppen ezért igen sokrétű, bonyolult fogalom, melyet nehéz, de nem lehetetlen közös nevezőre hozni, összeköti őket a történelmi vagy jelenleg is fennálló kisebbségi életforma, valamint a kevesek által beszélt finnugor nyelven való alkotás és a tény, hogy finnugor közegekben, finnugor kultúrában nőttek fel és lettek íróvá. A képet árnyalja, egyesek szerint árnyékolja az a sajátos tény is, hogy sok finnugor származású oroszországi író nem az anyanyelvén, hanem oroszul ír, így próbálva leküzdeni, hogy a kevéssé ismert, így ritkán fordított finnugor nyelv miatt műveik széles körben nehezen terjeszthetők. Az idei kongresszus központi témája a dráma és a színház volt. A plenáris előadást a nálunk is jól ismer észt író és műfordító, Arvo Valton tartotta, aki ugyanekkor magyar állami kitüntetésben is részesült. A kongresszus során a résztvevők egyetértettek abban, hogy a nemzeti (nyelvű) irodalom szerepe többek között a nemzeti identitás és az öntudat erősítése, az asszimiláció (az oroszországi finnugorok esetében az eloroszodás) lassítása, optimális esetben megállítása. A színház és a dráma szintén képes támogatni és elősegíteni ezt a törekvést, erről tanúskodik többek között a szlovákiai és romániai magyar színjátszás is. A kongresszus három könyvsorozattal mutatta be a magyar irodalmat különböző finnugor nyelveken, köztük az 50 legszebb magyar vers, 12 legszebb magyar novella fordításait, ezenkívül válogatás készült a finnugor irodalmak legszebb verseiből, és két finnugor drámaantológia is napvilágot látott: az észt nyelvűt válogatta és fordította Arvo Valton, a magyar nyelvűt Pusztay János.

Szó esett még a fordítás általános problémáiról is, melybe beletartozik a tartalom és forma egységén kívül az ízlés kérdése is. Minél fejlettebb egy irodalom, annál nyitottabb a szokásostól eltérő, olykor meglepő formai megoldásokra és témákra,

míg a fennmaradásért, elismerésért még csak küzdő, a haza/anyanyelv – természet – szerelem tematikai hármásával jellemezhető, kezdeti szakaszban lévő irodalmak nyelvére nem vagy csak nagyon nehezen lehet lefordítani filozófiai témájú, ill. formabontó műveket. Pusztay János erre példának Kosztolányi Hajnali részegség c. versét hozta fel, melyet éppen formai megoldásai, szokatlan rím- és ritmusképlete miatt nem sikerült minden nyelven megjelentetni az antológiákban. A finnugor irodalmak jövője mindenképpen akkor lesz sikeres, ha az oroszországi finnugor írók és fordítók nyitnak a világirodalom értékei felé, és ezeket az irodalmakat kiviszik a nagyvilágba is, erősítve ezzel a nemzeti öntudatot, ami egyben a nyelv- és kultúravesztés lassítását és megállítását is szolgálhatja. Mindehhez szükséges az is, hogy az oroszországi finnugorok megismerkedjenek a műfordítás elméletének és gyakorlatának finomságaival is. Ennek érdekében műfordítói kurzusokat és szemináriumokat kellene szervezni számukra. A következő finnugor írókongresszusra 2017-ben Tartuban (Észtország) kerül sor, témája a finnugor népek történelme és az irodalom lesz.

Az est zárásaként Galina Artanzejeva hanti dorombon játszott, majd Galina és családja előadásában meghallgathattunk néhány hanti éneket, köztük a varázslatos hangulatú varjúdalt, és élvezhettük a hanti nők táncát is.

A program összességében több mint két órát tartott, de egyetlen percig sem unatkozott senki. Köszönet a szervezőknek és előadókknak, várjuk a jövő évi Rokon Népek Napja meglepetéseit!

G. Bogár Edit

Finnugor fesztivál Lettorszáiban

Idén szeptember 26–27-én már másodszor tartották meg Lettorszáiban a Finnugor Népek Fesztiválja nevű nagyszabású tudományos-kulturális rendezvényt. Az első fesztiválra 2014. október 4-én került sor Rigában, az észt Fenno-Ugria Alapítvány kezdeményezésére. Ennek sikerén felbuzdulva döntöttek úgy a szervezők, a Rigai Lett Társaság, a Lív Szövetség, a Fenno-Ugria Alapítvány, valamint Észtország, Finnország és Magyarország rigai nagykövetsége, hogy idén már kétnaposra tervezik a programot. A magyar kultúrát a tavalyi eseményen a tartui magyar lektor, Janurik Boglárka képviselte, az idei egyik újdonságaként viszont már közvetlenül Magyarországról is hívtak előadókat.

A lett szervezőkről röviden: a Rigai Lett Társaságot (Rīgas Latviešu biedrība, RLB) az „ifjú lett” mozgalom tagjai alapították 1868-ban Jānis Frīdrihs Baumanis építész vezetésével, a lett nemzeti műveltség és tudomány felvirágoztatására. Eredményei közé tartozik a lett nemzeti múzeum létrehozatala (1869), lett tanárkonferenciák és dalosünnepek szervezése (1873-tól), továbbá számos népzenei és nyelvészeti kiadvány. Ma kultúrpolitikai, mecénási, kiadói és tudományos-szervezői

tevékenységet folytat. Székháza adott otthont mindkét alkalommal a finnugor ünnepnek is. Az 1909-ben épült, több dísztermet is magába foglaló neoklasszicista palotát, homlokzatán Janis Rozentāls („a lett Edelfelt”) allegorikus pannóival, a Társaság a szovjet időszak után vehette ismét birtokába.

A lív nyelv és nemzet fennmaradásáért munkálkodó Lív Szövetséget (lívül Līvōd Īt) 1922-ben alapították, és 1988-ban alapították újra. Hatvanegy év után, 2000-ben kapta vissza az 1939-ben észti–finn–magyar–lett támogatással megnyílt mazirbei Lív Népházat. Tagjainak száma jelenleg a rigai finn nagykövetség honlapja szerint 360 körül lehet. Fő tevékenysége: nyelvtanfolyamok és a mazirbei augusztusi lív ünnep szervezése.

Az ünnep első napján a székházba érkezőket egy Észtországból hozott, uráli népeket bemutató fényképiállítás óriástáblái fogadták az előcsarnokban. A szervező országok delegációit Guntis Gailītis, az RLB elnöke kalauzolta a székház Aranytermébe, ahol tíz órakor a jelenlévő énekegyüttesek előadásában felhangzott a lett, az észti és a lív himnusz, majd ünnepélyes megnyitóbeszéd következett. Guntis Gailītis elnök és Pēteris Vilkaste elnökségi tag (RLB), Uldis Lielpēters helyettes államtitkár (lett kulturális minisztérium), valamint Tōnis Nirk észti, Olli Kantanen finn és dr. Müller Adrien magyar nagykövet, továbbá Ieva Ernštreite, a Lív Szövetség elnöke és Viia-Kadi Raudalainen, a Fenno-Ugria Alapítvány ügyvezető igazgatója részéről.

A konferencia nyitóelőadását a folklórkutatóként és politikusként egyaránt ismert Janīna Kursīte-Pakule professzor (Lettországi Egyetem) tartotta *Finnugor valóság a mai Lettországhban* címmel. Mivel a lettországi finnugrisztika nálunk nem eléggé ismert, előadását részletesebben is ismertetem. Livóniában, azaz a mai Vidzeme tartományban a lívek asszimilációja már rég végbement, de emléküket utcanevék, múzeumi kiállítások őrzik, és Juris Urtāns régész vezetésével kutatócsoport dolgozik a Svētūte menti lív települések feltárásán. Kurlandon, azaz Kurzemében, ahol a lív identitás a legtovább fennmaradt, végre megjelentek a lett mellett lív nyelvű helynévtáblák is, és Košrags (lívül Kuoštrōg) falu régi portáiról kétnyelvű helytörténeti tájékoztatók készültek.

Az utóbbi időben igen sok lív folklórgyűjtés látott napvilágot. A kurlandi lív családi hagyományok kutatását a nemrég elhunyt Valda Marija Šuvcāne után lánya, Baiba Šuvcāne folytatja. Māra Zirņīte lív élettörténeteket gyűjt; fotókkal illusztrált kötete 2011-ben jelent meg *Libieši Ziemeļkurzemes ainavā* (‘Lívek az észak-kurzemei tájban’) címmel.

Renāte Blumberga számos lívekkal és lív nyelvvel foglalkozó írás szerzője; az előadók közülük a 2006-os *Libieši dokumentos un vēstulēs. Somijas zinātnieku ekspedīcijas pie libiešiem* (‘A lívekről dokumentumokban és levelekben. Finn tudósok expedíciói a lívek körében’) c. monográfiát emelte ki. 2013-ban gazdag cikkgyűjtemény jelent meg észti, lív, lett, német és finn szerzők tollából a lív nyelvről, történelemről és kultúráról. A szerzők egyike Valts Ernštreits, aki 2011-ben a lív irodalmi nyelvről írt monográfiát (*Libiešu rakstu valoda*), és társszerzője a 2012-es lív–észti–lett szótárnak is.

A lív után a legtöbb figyelemben az észti kultúra részesül. Guntars Godiņš költő és műfordító a *Kanteletar* (1993) és egy észti népdalkötet (2002) után az idén lutsi tündérmeséket jelentetett meg lettül. Az ún. lutsi nép (észtiül Lutsi maarahvas) a XVIII. század óta él a lattgalliai Ludza környékén, és bár mára letté vált, folklór

hagyományait megőrizte. Elza Kagaine lett nyelvész a lett nyelv észt jövevényszavait dolgozta fel 2004-ben. A kisebb balti finn népek közül a szetuk, izsórok és vótok körében jártak terepmunkán lett kutatók.

Kursiite-Pakule előadása végén kifejezte abbéli reményét, hogy a jövőben a lett bölcsészeknek sikerül szorosabbra fűzniük finn kapcsolataikat, és kontaktust építhetnek ki a mari, mordvin, udmurt és komi kultúra kutatóival, valamint magyar kollégáikkal is, akikkel a Borostyánkőút is összeköti őket. Befejezésül Ivars Ivask lett-észt költő egyik balti elégiájának (1987) sorait idézte a balti–finnugor kapcsolatok erősségének bizonyosságaképp.

A délelőtti programban még négy előadás hangzott el: Pusztay János (Nyugat-magyarországi Egyetem) Közép-Európa nyelvi képéről, Kubínyi Kata (ELTE) a lívek magyarországi ismertségéről, Riho Grünthal (Helsinki Egyetem) finn tudósok lívek körében végzett kutatásairól, Marju Kõivupuu (Tallinni Egyetem) pedig a kulturális örökség megőrzésének módjáról, fogalmának értelmezéséről beszélt.

Az ebédszünet után a következő előadások hangzottak el: Szvetlana (Svetlana) Karm, az Észt Nemzeti Múzeum finnugor munkacsoportjának udmurt nemzetiségű koordinátora arról számolt be, hogy milyen lesz a nemsokára új épületbe költöző múzeum uráli népekkel foglalkozó, méreteiben minden eddigit felülmúló állandó kiállítása. Oliver Loode, a nemzetközi finnugor mozgalom észt aktivistája, az ENSZ őshonos ügyekkel foglalkozó állandó fórumának (UNPFII) tagja arra a kérdésre keresett választ, hogy miért kellene, ill. hogyan lehetne a lívnek mint őshonos népnek az ENSZ-ben képviselőhöz jutnia. Nyikita Gyacskov (Nikita Djachkov), a viistinäi (oroszul Visztino) izsór múzeum etnográfusa az izsór nyelv aktuális helyzetét ismertette. Dmitrij Harakka-Zajcev (Dmitri Harakka-Zaitsev), a soikkolai (oroszul Szojkino) izsór közösség képviselője az izsór nyelv jogállásának, megőrzési lehetőségeinek elméletét és gyakorlatát állította szembe. Taisto Raudalainen inkeri finn folklorista „Inkeriföld etnodemográfiája és a vidéki közösség A. W. Hupel szemével” címmel tartott előadást. Leanne Barbro észt etnomuzikológus a zenének a vót nyelv újjáélesztésében játszott szerepéről beszélt. Elvi Nassar szetu néprajzkutató, az Észt Szabadtéri Múzeum munkatársa a múzeum szetu részlegének házait ismertette. Nyikolaj Kuznyecov (Nikolay Kuznetsov), a Tartui Egyetem komi nemzetiségű oktatója a komi teremtésmitológiába vezette be a hallgatóságot. Tatyjana Alibina (Tatiana Alybina) és Anna Misina (Anna Mishina), a Tartui Egyetem fiatal mari nemzetiségű folkloristái a mari hitvilágról, ill. a kereszténységnek a mari kultúrában betöltött szerepéről tartottak előadást. Indra Čekstere lett etnográfus a balti régió finnugor népeinek kenyérsütési szokásait és kenyértípusait mutatta be.

A konferencia után az Aranyterem koncertteremmé és tánczázzá alakult át. Az est háziasszonya a tervek szerint a Lettországból és Észtországból egyaránt ismert Julgī Stalte lív népzene és énekesnő lett volna, ám végül személyesen nem vett részt, jelen volt viszont a Skandináviai lett folklóregyüttes, amelyet szülei alapítottak 1976-ban, és amelynek később maga is tagja volt. Felléptek továbbá: a Līvlist rigai lív énekegyüttes, az észt Torupilli Jussi Trio, Leanne Barbro, a Jumšan Gur nevű tartui udmurt folklór együttes, a Tartui Mari Szövetség Marij kumyl nevű együttese, az észtországi inkeri finnek Röntyskä nevű együttese, a szentpétervári székhelyű Inkeri Szövetség Talomerkit nevű együttese, valamint a Sösarõ szetu énekegyüttes.

A konferenciával egyidejűleg az RLB klubtermében finnugor témájú dokumentumfilmeket vetítettek, a földszinti Fehértermet pedig a résztvevő népek színpompás

népművészeti és könyvkiállító asztalai és egy festészeti kiállítás plein air portréi töltötték meg. Ez utóbbiak egy idei mazirbei lett–litván–észt–magyar festőtáborban készültek – a magyar résztvevő Dóczi Virág volt –, és a lívparti települések mai lakói ültek hozzájuk modellt. A konferencia szünetében és az esti műsor előtt a közönség az észt, finn és magyar nagykövetség jóvoltából nemzeti ételeket kóstolhatott, egy magyar büféasztalnál pedig különböző hungarikumokat vásárolhatott.

Másnap a rendezvény vidéki helyszíneken folytatódott: a résztvevők egyik fele a Rigától 50 km-re keletre fekvő Turaidába, másik fele pedig a 160 km-re északnyugatra fekvő Kolkába utazott. Az előbbi a vidzemei, közelebbről a Gauja- (finnül és észtül: Koiva-) völgyi lívek egyik ősi szálláshelye a Gauja Nemzeti Park, azaz az ún. Livóniai (másképp: Lett) Svájc festői dombvidékén (lív neve: Toreida), az utóbbi pedig a kurzemei Lívpart legészakibb települése (lív neve: Kūolka). A turaidai rendezvény a Vidzemei, a kolkai pedig a Kurzemei Lívek Napja nevet kapta. Mivel Pusztay Jánost és engem a turaidai programra osztottak be, az alábbiakban erről tudok beszámolni.

A turaidai vár a balti országok egyik leghíresebb középkori építészeti látványossága. 1214-ben kezdték építeni Albert rigai püspök parancsára egy felégetett lív földvár romjain. A német kereszteshadjárat idején a lív nép jelentős része még Rigától keletre, a Nyugati-Dvina (lettül Daugava, németül Dűna, finnül Väinäjoki), a Gauja, Salaca és Svētupe folyók vidékén, azaz a mai Vidzeme területén élt. A turaidai lívek vezére, Kaupo 1191 körül felvette a kereszténységet, és a hódítók szövetségeseként esett el a Lembitu vezette pogány észtekkel vívott Szent Mátyás-napi csatában 1217-ben. A turaidai vár a szomszédságában kialakult egykori balti német feudummal együtt ma műemlékvédelmi terület.

Az ünnepnek a múzeum konferenciaközpontjaként működő egykori jószágigazgatói lak adott otthont. A program itt is konferenciából és népzenei műsorból állt. Az első előadást Ligita Beitīņa, a turaidai múzeum munkatársa tartotta, „A Gauja menti lívek a mitikus és a történelmi finnugor térben” címmel. Őt Guntis Zemītis történetészprofesszor (Lettországi Egyetem) követte, „A Nyugati-Dvina menti lívség mint a Lettország területén élő balti finn csoportok egyike” című előadásával. A harmadik előadó Riho Grünthal volt, előadásának címe: „Finn kutatók a lív lakta területeken”. Negyedikként Irita Žeiere (Lett Nemzeti Történelmi Múzeum) beszélt a X–XII. századi lív viseletekről. Ezután a múzeum munkatásai bemutatták a XIII. század előtről származó helybeli balti és balti finn régészeti leletek vadonatúj, pazar kiállítású, lett és angol nyelvű múzeumi katalógusát, melyből a vendégek is kaptak egy-egy példányt. A délelőtti ülésszak a vidzemei Delve együttes lív, valamint a tartui Anna Misina mari népzenei műsorával ért véget.

A szünetben az épület mögötti parkban terítettek kávéhoz. A teraszról nézve felejthetetlen látványt nyújtott a zöld pázsiton elszórt csoportokban beszélgető, díszes népviseletbe öltözött résztvevők sokasága, a körülöttük szaladgáló gyerekekkel, a háttérben a park hatalmas kőszobraival és az őszi színekbe forduló erdővel. Kávé után a vendégeket végigvezették a lett népdal tiszteletére kialakított parkon és a régi uradalmi kerteszházban berendezett, a gaujai lívek emlékét idéző kiállításon.

A délutánt Pusztay János veszélyeztetett nyelvek felélesztéséről szóló előadása nyitotta. Azt, hogy a lív identitás nem veszett ki a nyelvel együtt, bizonyítja az élénk érdeklődés, amelyet ez a téma a vidzemei közönség soraiban keltett. Ezután Kubínyi Kata beszélt a kis balti finn nyelvek és kultúrák magyarországi ismertségéről, majd

Szvetlana Karm az Észt Nemzeti Múzeum készülő új finnugor kiállításáról. A turaidai ünnepnap két Tartuból érkezett együttesnek, az udmurt Jumšan Gurnak és az inkeri finn Röntyskänek a műsorával zárult. A vendégsereg azonban még nem széledt szét, hanem a házigazdák vezetésével megismerkedhetett a turaidai vár történetét bemutató kiállítással, és felmászatott a vártoronyba, hogy a magasból egy darabig a Gauja meg-megcsillanó kanyarulatain és a folyóvölgy híresen szép erdős-dombos tájain legeltethesse a szemét.

A magyar résztvevők hétfőn a fesztivál végeztével még a Lettországi Egyetem bölcsészkarán is tartottak egy-egy vendéglődést. A közepes méretű tanterem zsúfolásig megtelt finnül és észtül tanuló hallgatókkal, és jelen volt néhány oktató is. Pusztay János a finnugor nyelvészet helyzetéről és aktuális feladatairól beszélt, Kubínyi Kata pedig a balti finn nyelvek és a magyar tipológiai különbségeiről. A rigai diákok becsületére legyen mondva, hogy megfelelő érdeklődést mutattak a számukra nagyrészt új és ráadásul idegen nyelven előadott témák iránt, és nem voltak restek kérdezni, ill. kérdésekre válaszolni sem.

A kiválóan szervezett, tartalmilag igényes, ugyanakkor bensőséges hangulatú második lettországi finnugor fesztivált a Lett és az Észt Kulturális Alap, a Rokon Népek Programja nevű észt állami segélyprogram, a Metsa Forest Latvia Kft, a Fazer Latvia Kft, az Ezerkauliņi Szövetkezet, a Lett Intézet (Latvijas institūts), a Lett Nemzeti Kulturális Központ (Latvijas Nacionālais kultūras centrs), az UNESCO Lett Nemzeti Bizottsága és a Garlibs biztró támogatta. Köszönettel tartozunk a rendezvényt lehetővé tevő minden egyes intézménynek, szervezetnek és szponzornak. Külön elismerés jár az RLB Folklór Bizottsága elnökének, Margita Porietének a szervezésben nyújtott munkájáért. A magyar részvétel biztosításáért hazánk rigai nagykövétét és munkatársait, továbbá Ariana Župika tiszteletbeli konzult illeti köszönet.

Számomra a fesztivál egyik legfőbb tanulsága az volt, hogy a lív közösség fennmaradásához és (Domokos Péter szavával) „nagyanyanyelvük” iránti érdeklődésük ébrentartásához ugyanolyan fontos lehet a közeli és távoli nyelvrokonaik részéről megnyilvánuló figyelem, az, hogy nyelvrokonaik az e rendezvényeken való megjelenésükkel is kifejezzék szolidaritásukat, mint amilyen fontosnak bizonyult ez az utóbbi évtizedekben az oroszországi finnugorok számára. Remélhetőleg a lettországi finnugor fesztiválnak, ennek a tiszteletreméltó lett–észt–finn–magyar összefogásnak a továbbiakban is lesz folytatása.

Kubínyi Kata

Mi újság az udmurt iskolákban?

Október 10. és 18. között hét tagú udmurt pedagógusküldöttség látogatott Magyarországra. Útjuk során több fővárosi és vidéki iskolát is felkerestek, sőt a szlovákiai Párkány magyar iskolájába is ellátogattak. Részt vettek a Rokon Népek Napja alkalmából szervezett zirci rendezvényen és a budapesti ünnepségen is. Az Udmurtia és az udmurtok iránt érdeklődők számára a látogatás legfontosabb momentuma az ELTE Finnugor tanszékén október 16-án rendezett műhelykonferencia volt. Az udmurt, az Oroszországban beszélt többi finnugor nyelvvel együtt már hosszabb ideje a veszélyeztetett kisebbségi nyelvek közé tartozik ezért is vártuk nagy érdeklődéssel az udmurt pedagógusok beszámolóit.

Az előadókat Salánki Zsuzsa a tanszék adjunktusa, az utazás és a konferencia szervezője mutatta be a hallgatóságnak, majd Kondratyeva Natalja (az Izsevszki Egyetemen az Udmurt Filológiai Kar dékánja) mutatta be az oroszországi oktatási rendszert. Ebben az óvoda 4 éves, ezt követi a 4 éves általános iskola, majd az 5 éves általános alapfokú képzés és a 2 éves középiskola. A tanulók 18 évesen tesznek érettségi vizsgát, és kezdhetik meg felsőfokú tanulmányaikat. Ezek két részre oszlanak 4 év BA képzés után 2 év MA képzés következik. A doktori tanulmányokra (ez náluk aspirantúrának nevezik) 3 év jut. Az iskolák 5 évente akkreditáción esnek át, és az átalakuló oktatási rendszerben a tankönyveket is akkreditáltatni kell. A nemzetiségi tankönyvek szempontjából ez azért lehet problematikus, mert az akkreditáció sokba kerül.

Tyimerhanova Nagyeyzsa (az Izsevszki Egyetem Nyelvészeti Tipológiai és Lingvodidaktikai Tanszékének vezetője, aki néhány évvel korábban a PPKE azóta megszüntetett Finnugor Tanszékén tanította az udmurt nyelvet) az udmurtiai nyelvi helyzetről tartott elméletileg is jól megalapozott és adatokban bővelkedő előadást. Mint ismeretes az udmurtok kisebbségben vannak a róluk elnevezett köztársaságban: arányuk 28 %, az oroszoké 62,2%, a tatároké 6,7%, egyéb nemzetiségeké 3,1%. A törvény kimondja ugyan, hogy az Udmurt Köztársaságban két államnyelv van: az orosz és az udmurt, de a tényleges nyelvhasználatra az orosz túlsúlya jellemző, udmurtul inkább a falvakban beszélnek, ahol (legalábbis egyes járásokban) az átlagosnál nagyobb arányban élnek udmurtok. Az udmurtiai nyelvi helyzetre tehát a kiegyensúlyozatlan kétnyelvűség jellemző. Az iskolákban még rosszabb a helyzet. Az oktatási nyelv mindenütt az orosz, az udmurt nyelv és irodalom csak egy a tantárgyak közül. 2012-ben 261 általános iskolában kötelező tantárgyként, 80-ban fakultatív tárgyként tanították az udmurtot összesen 20229 diáknak. Ez a tanulók 14%-át jelenti. Vagyis az udmurt diákoknak csak a fele részesült anyanyelvi oktatásban. A helyzet azóta tovább rosszabbodott. 2003 és 2013 között egyharmaddal csökkent azoknak az iskoláknak a száma, amelyekben kötelező tantárgyként tanítják az udmurt nyelvet. Tovább ronthatja a helyzetet, hogy a falusi oktatás „optimalizálása” címen meg akarják szüntetni azokat a falusi iskolákat, amelyekben még tanítanak udmurtul. A politikai élet szereplőinek hozzáállását mutatja, hogy az udmurt parlament elutasította azt a törvényjavaslatot, amelyik minden iskolában, minden tanuló számára kötelezővé tette volna az udmurt nyelv tanulását. (Ilyen törvény van a szomszédos Tatár Köztársaságban.) Ugyanakkor egy felmérés szerint az udmurt nyelv szélesebb

körü használatát (felíratokon, földrajzi neveken, reklámokban, az interneten stb.) az orosz lakosság kb. 70%-a és az udmurtok 85%-a támogatja.

Másik előadásában Tyimerhanova az udmurt óvodások és iskolások számára készült multimédiás tananyagokat mutatta be. Ezek sokfélék, vonzóak és látványosak, a legmagasabb igényeket is kielégítik, részben finn (M. A. Castrén Társaság) és magyar (MANYSI) támogatással készültek. Egy részük az Interneten is elérhető, más részük (Udmurt nyelvkönyv, Udmurt helyesírás) CD formában használható.

A küldöttségnek a Kuzebaj Gerd Nemzetiségi Gimnázium tanárai közül tagja volt Perevozcsikova Jekatyerina, Fazlejeva Ljudmilla, Sirobokova Valentyina és Gyemakova Nagyeczda. Ők két előadással szerepeltek. Az elsőben iskolájukat mutatták be, amelyet 1994-ben alapítottak és az egyetlen udmurt iskola Izsevszkben. (A szovjet korszakban Udmurtia fővárosában egyetlen iskolában sem tanították az udmurt nyelvet.) Az iskola 1995-ben kezdte meg működését és 1999-ben vette fel a legnagyobb udmurt író és költő, az 1937-ben meggyilkolt Kuzebaj Gerd nevét. Az iskolához óvoda is tartozik, tehát az iskola munkája a közoktatás teljes folyamatára kiterjed. (Itt jegyzem meg, hogy a finnországi lappok körében szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy az óvodáskor a legalkalmasabb a veszélyeztetett anyanyelv megőrzésére, illetve újjáélesztésére.) Az iskolának a 2009/10-es tanévben 565 diákja volt. Talán nem érdektelen bemutatni családi hátterüket: udmurt családból 164 tanuló, udmurt–oroszcsaládból 53 tanuló, orosz családból 226 tanuló, egyéb vegyes családból 122 tanuló. Az iskola tehát a nem-udmurt családok körében is népszerű. Az idei tanévben már több, mint 700 diákjuk van és kollégiumot is működtetnek, tehát vidéki gyerekeket is tudnak fogadni. Egyúttal az egyetlen gyakorló iskolájaként is működnek, vagyis részt vesznek az udmurt szakos tanárok képzésében. Az udmurt nyelv és irodalom oktatásán kívül változatos formákban igyekeznek megismertetni a gyerekeket a kulturális tevékenységgel és ezen belül az udmurt kultúrával. Működik az iskolában színjátszó-csoport, folklórcsoport, énekkar, babakészítő szakkör, iskolai múzeum stb. Nyáron néprajzi és ökológiai táborokba viszik a gyerekeket. A tanulók filiáliságot szerkesztenek, irodalmi műsorokat adnak, írnak az udmurt gyermekújságba, népi játékokat játszanak és még az udmurt nemzeti konyhával is megismerkednek.

A tanárok másik előadása *Játékos oktatási módszerek az udmurt órákon* címmel hangzott el. Sirobokova, az iskola igazgatóhelyettese elmondta, hogy az 1–4. osztályokban az udmurt órák száma a korábbi heti 4-ről 3-ra csökkent, a 10–11. osztályokban pedig az udmurt nyelv és irodalom tanulmányozására összesen heti két óra jut. Az előzetes udmurt nyelvi ismeretektől függően különböző szintű osztályokba osztják be a tanulókat és szerepjátékokkal, aktív tevékenységgel, bábokkal, video anyagokkal igyekeznek a tanulók motivációját és az oktatás eredményességét fokozni.

Utánuk Kaszatkina Szvetlana kapott szót. Ő a Моя Удмуртия rádió és tévé szerkesztője, aki sok érdekes dolgot mesélt el magáról és a munkájáról. Udmurtnak született, 4 éves koráig falun élt és csak udmurtul beszélt. Az iskolában tanult meg oroszul, de az alsóbb osztályokban még udmurt óra is volt. Az egyetemen orosz szakon végzett és felnőtt korára udmurt nyelvtudása passzívvá vált. Rádióbemondó lett és a gyerekeivel is oroszul beszélt. Leánya, aki most Budapesten a Balassi Intézet ösztöndíjasa, ebben az iskolában tanult meg udmurtul. És ennek köszönhetően, meg szakmai okokból ma Szvetlana is használja anyanyelvét. Úgy látja, hogy mára a közvéleményben pozitívabbá vált az udmurt nyelvhez való viszony, bár a városban nehéz az anyanyelvi környezet megteremtése. Ő az említett rádió nemzetiségi osztályán dolgo-

zik, ahol igyekeznek változatos műsorokkal szólni a különböző korosztályokhoz. Szóba hozta még a nyelvi presztízs kérdését és a riportokban is észlelhető kódkeveredés jelenségét, vagyis amikor pl. egy udmurt nyelvű riportban a riportalany elkezd orosz szavakat és kifejezéseket használni, esetleg anélkül, hogy maga észrevenné. Ez kétnyelvű beszélők esetében gyakori jelenség. Az elhangzottakhoz én fűzném hozzá, hogy a média területén lenne még teendő, hiszen jelenleg pl. az udmurt nyelvvel foglalkozó rádióműsorra hetente 7 perc jut!

Azoknak, akik túl pesszimistának tartják beszámolómat, befejezésül elmondom, hogy az előadásokat követő kötetlen beszélgetés során elhangzottak olyan kijelentések is, amelyek talán óvatos derűlátásra adnak okot: hogy az izsevszki fiatalok körében divatos lett udmurtnak lenni, hogy egyre több a kétnyelvű felirat, hogy lelkes fiatalok „Itt beszélnek udmurtul” feliratú matricákat ragasztanak a feltételnek megfelelő boltok ajtajára, hogy az izsevszki Metro áruházban is kétnyelvű feliratok vannak, hogy egyre bővül az udmurt nyelv használata az Interneten stb.

Az előadásokból is kiderült és más forrásokból is tudjuk, hogy az udmurt értelmiség legjobbjai – és a küldöttség tagjait feltétlenül közéjük kell sorolni – mindent megtesznek annak érdekében, hogy anyanyelvük egyszer lekerüljön a veszélyeztetett nyelvek listájáról. Nagyon köszönjük Salánki Zsuzsának, hogy elhozta közénk ezeket a rokonszenves, lelkes és kiváló pedagógusokat.

Csúcs Sándor

Mordvin nyelvészeti terminológiai szótár

Николай Бутылов, Раиса Ширманкина, Габор Зайц:

Мордовско-русский, русско-мордовский пробный словарь лингвистических терминов. Саранск 2015. 87 l.

2000 tavaszán az erza-mordvin Raisza Sirmankina (1939–2006) volt a Pázmány Péter Katolikus Egyetem finnugor tanszékének vendége. Ekkor a kollégánő egyetemi munkája mellett – a 2000. évi tartui kongresszuson bemutatott mordvin nyelvészeti szakszövegűjteményünk közreadása után – tovább folytattuk közös kísérletünket a mordvin nyelvészeti terminológia megújítására. Az volt az elképzelésünk, hogy egy terminológiai szótárban úgyszólván kizárólag csak eredeti tőszavak, illetve képzett és összetett szavak legyenek találhatóak. Elveink szerint (mint akkori társszerzős cikkeinkben ki is fejtettük) a mordvin szakaszókincsben törekedni kellene – a magyar, a finn és az észti mintájára – az egy- és többemű nyelvészeti terminusoknak az egysegés és következetes mordvin szóelemekkel történő megnevezésére. A minták

figyelembevételével a szakterminológia megújítása a mordvinban is többek között szóképzés, szóösszetétel, tükörfordítás, régi szavak felújítása, nyelvjárási szavak alkalmazása, nyelvjárási szavak jelentésének a köznyelvre való kiterjesztése útján valósulhat meg. Egyes esetekben a végső soron rendszerint görög vagy latin eredetű nemzetközi szavakat is felhasználtuk. E munkálatok alapja munkatársam anyanyelvjárása, az erza-mordvin volt, a munkához pedig Keresztes László *Chrestomathia Morduinica* című művének nyelvészeti szakszavait vettük alapul. A majdani moksa-mordvin munkatárs számára *Mordvin nyelvészeti terminusok (Vitaanyag)* címmel bocsátottuk közre terminológiai jegyzékünket 2002-ben, a Folia Uralica Debreceniensia hasábjain (FUD 9: 131–144). E nem betűrendes, hanem a logikai rendet követő szólista hét részből állt: 1. nyelvészeti szakszavak, 2. írásjelek, 3. hangtan, 4. morfológia, 5. alaktan, 6. lexika, 7. mondattan. Egy tétel elején állt a magyar terminus, ezt követte a latin betűs erza-mordvin, majd pedig az orosz megfelelője. Többen véleményezték munkánkat, például az erza-mordvin Marija Imajkina és Nyina Kazajeva.

Egy évvel később, 2001-ben azzal a titkos szándékkal hívtam (pontosabban hívtuk) meg egyetemünkre a moksa-mordvin Nyikolaj (azaz Mikol) Butilovot (1961–), hogy háromhavi itt-tartózkodása során – a finnugor szakos hallgatóknak mordvin és orosz órák megtartása mellett – lexikográfiai, terminológiai és nyelvpolitikai munkálatokban működjön közre. Végigtanulmányoztuk a Sirmankínával együtt készített – akkor még kéziratos – vitaanyagunkat, teljes egészében. Erről az anyagról neki is jó volt a véleménye. Amikor Butilov hazautazott, a Piliscsabán általa készített moksa vitaanyagot is magával vitte Szaranszkba, hogy a terminológiai gyűjteményt a vezető moksa (és erza) nyelvészekkel megvitassa és értékelje. Nyilván figyelembe vették a 2000-ben Szaranszkban kiadott mordvin (erza és moksa) nyelvű morfológiai kézikönyvek szókincshasználatát is. Ezek után Butilov 2003 végén elküldte elektromos postán jegyzékét. E moksa szójegyzék szerkezete azonos volt a mintául vett – a FUD 9-ben közölt – erza-mordvin alapú eredetivel. A jegyzék anyagát a debreceni sorozatban közzöltük (FUD 11: 141–154) *A mordvin nyelvészeti terminológia kérdései* címmel. E közlemény címszavaként ismét a magyar terminus állt, és ezt követte a cirill betűs lejegyzésű moksa-mordvin megfelelő (így ugyanis egyértelmű volt a moksa nyelvjáráshoz redukált magánhangzója és nyílt *ä*-je). A végső kidolgozásban azonban ezúttal nem adtam meg harmadiknak az orosz jelentést, mert ez az erza anyag figyelembevételével nyomon követhető, és a cikk terjedelmét nagymértékben növelte volna. Az elsősorban Butilov által összeállított szójegyzék az erza vitaanyaghoz képest jelentős eltérést mutatott. Ezek szerint – nagy sajnálatomra – a mordvin kollégák nem tartották időszerűnek azt, hogy nyelvészeti terminológiájuk egységes legyen.

2015. augusztus 17-én, az oului finnugor kongresszus nyitó napján a debreceni nyelvészek gratuláltak nekem önálló műként megjelent társszerzős terminológiai jegyzékemhez. Ezek után megjelent moksa-mordvin cimborám, Mikol Butilov is, átadta nekem a címben megadott füzetet (amelynek címe magyarul: „A nyelvészeti terminusok mordvin–orosz, orosz–mordvin kísérleti szótára”), és azt ismételte, hogy e mű létrejöttében enyém a kulcsszerep.

Ez tény. Mindamellett egyáltalán nem hallottam arról, hogy Butilov a két, Debrecenben megjelent közlemény alapján – rendkívül logikus módon – egy orosz–mordvin és egy mordvin–orosz szójegyzéket szerkeszt, és azt jóváhagyásom, egyáltalán tudomásom nélkül megjelenteti. A kiadvány két bírálójaként a műben Keresztes

Lászlót és a moksa-mordvin Oszip Poljakovot említi, akik közül a kész terméket villanypostán kézhez vevő Keresztes tudomásom szerint nem is válaszolt neki.

A háromszerzős (Butilov–Sirmankina–Zaicz) füzet két kis bevezető fejezettel indul. Az első a szakszótárak ügyéről beszél (3–9), a második – itt az orosz szövegnek angol fordítását is olvashatjuk – a mordvin szakszókészlet kidolgozásainak kérdéséről (10–14, 14–17). Ebben a részben valóban megjelent a nevem, egy magyar és öt mordvin nyelvessel együtt, felsorolási szinten. A mű tartalmi része az orosz–mordvin terminológiai szójegyzékkel kezdődik (19–51) és a mordvin–orosz szójegyzékkel végződik (53–85). Az orosz–mordvin szójegyzék első betűinek átvizsgálása azt mutatja, hogy Butilov minimális mértékben módosította nem csupán a moksa (azaz anyanyelvjárása), hanem az erza szóanyagot is két alapvető forrásához képest. Kérdés, hogy ki az erza anyag esetében a „nyelvújító” (a moksát tekintve nem lehetnek kétségeink). Levélbeli kérdésemre aztán megtudtam Mikol barátomtól, hogy L. Gurjonova, a dubjonkai járásból származó kolléganő, a szaranszki kutatóintézet munkatársa volt erza tanácsadója. Arról is értesített, hogy a nemrég elhunyt V. Pjanszin, a Moksa című irodalmi folyóirat egykori szerkesztője átnézte és némileg kiegészítette a moksa anyagot. Mindezekről a megjelent kiadványban nincs szó.

A műnek forrásjegyzéke sincs. A kétnyelvű bevezető sem adja meg a FUD 9-et és 11-et.

Sirmankinával együtt készített közleményünk bevezetésében így írtunk: „Amennyiben a moksa kollégák hathatós közreműködésére is számíthatunk, jelen háromnyelvű (magyar–erza–mordvin–orosz) összeállításunk reményeink szerint egy majdani egységes mordvin nyelvészeti terminológia alapja lehet.” (FUD 9: 131). Maticsák Sándor a mordvin szaknyelvekről többek között így nyilatkozik: „A szaknyelvi terminológia megújítása (sőt, több esetben: megteremtése) terén eddig elég kevés eredmény született, holott ez a nyelv továbbélésének egyik záloga. A legtöbb sikert a nyelvészeti szakszókincs mordvinná tétele során érték el /.../, de a többi szakterületen az eredmények távolról sem rózsásak.” (In: Maticsák Sándor, Tóth Anikó Nikolett, Petteri Laihonon: *Rokon nyelveink szótárai. Fejezetek a finnugor lexikográfia történetéből*. Budapest 2014. 129). A körülmények ismeretében Maticsáknak a mordvin nyelvészeti terminológia művelésével kapcsolatos szavai túlságosan pozitívnak tűnnek.

Zaicz Gábor

T A R T A L O M

<i>Kedves Olvasóink!</i>	2
<i>Mayer Rita: Emlékezés Göncz Árpád köztársasági elnökre, a finnugor népek igaz barátjára</i>	3
<i>Vartiainen, Niko: A sehonnan se származó – azaz a számi, aki délen nőtt fel</i>	7
<i>Szegedi Kristóf István: Transzeurázsiai interakciók a régibb kókor végén és a finnugor őstörténet</i>	11
<i>Németh Endre–Fehér Tibor–Pamjav Horolma: Ugor őspanyák, ősi ugor szállásterületek</i>	18
<i>G. Bogár Edit: Varjúdal, stilizált hibás nyelvhasználat és a dráma a finnugor irodalmakban</i> ...	39
<i>Kubinyi Kata: Finnugor fesztivál Lettországbán</i>	42
<i>Csúcs Sándor: Mi újság az udmurt iskolákban?</i>	47
<i>Zaicz Gábor: Mordvin nyelvészeti terminológiai szótár</i>	49

A címlapon hanti díszítő motívum (Siketfajd)

Finnugor Világ

A Reguly Társaság Értesítője

Szerkeszti: Csúcs Sándor (felelős szerkesztő), Falk Nóra, Molnár Zoltán

Szerkesztőség: Reguly Társaság: 2083 Solymár, Hóvirág u. 47.

Villanyposta: Csucs@btk.ppke.hu

Kiadja a Reguly Társaság a Finnugor Világkongresszus Magyar Nemzeti Szervezete közreműködésével

Egyes szám ára 250 forint, az éves előfizetési díj 1000 forint. Előfizethető a Reguly Társaságnál. Bankszámlaszám: 11101404–19664314–36000001.

© Waldberg Bt. Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, az adatfeldolgozó rendszerekbe való bevétel, nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes részeket illetően is.

Nyomta a Reputa Kft. * HU ISSN 1416-776X * Printed in Hungary